

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Viešosios teisės katedra

Viktorijos Jauniūtės

V kurso, taikomosios jurisprudencijos

studijų šakos studentės

Magistro darbas

Teisingumas ir teisėtumas: atskyrimo ir taikymo kartu problematika

Justice and Legality: Problematics of Separation and Co-Application

Vadovas: doc. dr. Jaunius Gumbis

Recenzentė: doc. dr. Giedrė Lastauskienė

Vilnius

2025

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šio magistro darbo tikslas - išanalizuoti fundamentaliųjų konstitucinių teisės principų teisingumo ir teisėtumo tarpusavio santykį šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje bei šio santykio problematiką. Darbo objektas – teisingumo ir teisėtumo, kaip savarankiškų bendrųjų konstitucinių teisės principų, santykis ir tarpusavio sąveika šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje. Principai analizuojami remiantis Lietuvos teisės doktrinos autorių darbais ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija, vertinant teisės principų reikšmę skirtingų teisės filosofijos teorijų kontekste.

Pagrindiniai žodžiai: teisingumas, teisėtumas, konstituciniai teisės principai, teisinės valstybės principas, teisingumo vykdymas.

The aim of this master's thesis is to analyse the relationship between fundamental constitutional legal principles of justice and legality in the contemporary Lithuanian legal system, as well as the issues that arise from this relationship. The object of the thesis is the relationship and mutual interaction between justice and legality as autonomous general constitutional legal principles within the modern Lithuanian legal system. The principles are analysed on the basis of works by authors of Lithuanian legal doctrine and the jurisprudence of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, assessing the significance of legal principles in the context of different theories of legal philosophy.

Keywords: justice, legality, constitutional legal principles, rule of law, administering justice.

TURINYS

IŽANGA	2
1. TEISINGUMO PRINCIPAS: FILOSOFINĖ IR TEISINĖ SAMPRATA.....	6
1.1. FILOSOFINĖ TEISINGUMO SAMPRATA	6
1.2. TEISINĖ TEISINGUMO SAMPRATA	11
2. TEISĖTUMO PRINCIPO SAMPRATA IR REIKŠMĖ LIETUVOS TEISĖS SISTEMOJE	17
2.1. TEISĖTUMO PRINCIPO SAMPRATA LIETUVOS TEISĖS DOKTRINOJE	17
2.2. TEISĖTUMO PRINCIPAS LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCIJOJE IR KONSTITUCINĖJE JURISPRUDENCIJOJE.....	19
2.3. TEISĖTUMO PRINCIPAS KITUOSE LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISĖS AKTUOSE	23
3. TEISINGUMO IR TEISĖTUMO PRINCIPŲ SANTYKIS LIETUVOS TEISĖS SISTEMOJE IR ŠIO SANTYKIO PROBLEMATIKA.....	26
3.1. TEISINGUMO IR TEISĖTUMO PRINCIPŲ TAIKYMAS IR VEIKIMAS KARTU	26
3.2. TEISINGUMO IR TEISĖTUMO PRINCIPŲ SANTYKIS TEISMUI VYKDANT TEISINGUMĄ: PROBLEMINIAI ASPEKTAI	34
IŠVADOS.....	39
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	41
SANTRAUKA.....	45
SUMMARY	46

IŽANGA

Nagrinėjamos temos aktualumas. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) preambulėje yra įtvirtintas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis. Šį siekį padeda įgyvendinti Konstitucijoje įtvirtinti ir konstitucinėje jurisprudencijoje atskleidžiami bendrieji teisės principai. Veikdami kartu, bendrieji konstituciniai principai formuoja visą Lietuvos Respublikos teisinę sistemą: kiekviena teisės norma, kiekvienas teismo sprendimas, kiekvienas visuotinai ar individualiai taikomas teisės aktas turi atitikti bendruosius konstitucinius teisės principus, įskaitant teisingumą ir teisėtumą. Nepaisant jų reikšmingumo, teisės principai pasižymi tam tikru neapibrėžtumu – jie yra koncepcijos, savyje talpinančios skirtingus elementus, ir aiškos, pilnai suformuluotos jų sampratos dažniausiai nėra eksplicitiškai apibrėžiamos konkrečiuose teisės aktuose. Skirtingai nei konkretumu pasižymintys norminiai teisės aktai, teisės principai yra platesnio pobūdžio, dinamiški teisinės sistemos elementai, jų sampratos formuojasi kartu su visuomenės teisine sąmone bėgant laikui, byla po bylos formuojantis teismų praktikai ir plėtojant teisės doktriną. Teisės principų sampratos aiškinamos teisės doktrinoje, Konstitucinio Teismo ir kitų – bendrųjų ir administracinių – teismų jurisprudencijoje, tam tikri jų elementai teisės normas kuriančių subjektų įtvirtinami pozityviojoje teisėje. Analizuojant šiuos teisinius šaltinius, teisingumo ir teisėtumo teisės principų sampratos įgyja aiškesnę, konkretesnę reikšmę, tampa labiau atpažįstamos ir pritaikomos praktikoje.

Galima teigti, kad platus teisės principų pobūdis ir tam tikras jų neapibrėžtumas yra teigiamas reiškinys, kadangi, išvengiant statiško teisės principų apibrėžimų, jiems užtikrinama galimybė dinamiškai prisitaikyti prie visuomenėje vykstančių pokyčių, išlikti aktualiais ir efektyviais teisės sistemos elementais. Iš kitos pusės, toks teisės principų neapibrėžtumas gali būti problematiškas praktikoje, kadangi siekiant, jog būtų užtikrinti Konstitucijoje įtvirtinti valstybės tikslai, o patys teisės principai praktikoje būtų taikomi efektyviai, juos taikant būtų galima pagrįstai, o ne deklaratyviai teigti, kad teisės principai taikomi tinkamai ar netinkamai (pavyzdžiui, ar teisės aktas atitinka teisingumo, teisėtumo ir kitus teisės principus), vertinga siekti konkrečiau apibrėžti teisinių principų sampratas. Nesant visuotinio sutarimo dėl konkrečios teisės principo sampratos, yra sudėtinga užtikrintai teigti, kad tam tikroje teisinėje situacijoje teisės principas taikomas tinkamai, iš dalies tinkamai ar visai netinkamai. Tai galima padaryti apžvelgus teisės doktrinoje, teisės aktuose, teismų jurisprudencijoje pateikiamus teisės principų apibrėžimus, išskiriant vieningiausiai pripažįstamus šių principų elementus, kurie gali veikti kaip tam tikri

vertinimo kriterijai siekiant užtikrinti kuo specifiškesnį ir tikslesnį teisės principų veikimą (jų taikymą, atitikimo jiems vertinimą). Be to, kadangi bendrieji konstituciniai teisės principai privalo būti taikomi kartu, naudinga turėti kriterijus, leidžiančius vertinti, ar derinant teisės principus vienas jų nepagrįstai neužgožia kito, ar jų taikymas kartu yra tinkamai subalansuotas.

Teisingumas ir teisėtumas yra savarankiški, skirtingo turinio teisės principai, todėl jų taikymas kartu praktikoje gali sukelti probleminių situacijų. Pavyzdžiui, jeigu vienas teismo sprendimas priimamas vienam iš šių principų suteikiant prioritetinę reikšmę, tai gali lemti kito principo reikšmės sumažėjimą ne vien toje konkrečioje situacijoje, bet ir, tikėtina, ateityje formuojantis tolesnei teismų jurisprudencijai, teismams remiantis ankstesniais teismų precedenta, ir sistemingą vieno, o ne kito, principo prioritetinį taikymą. Dėl nurodytų priežasčių šiame darbe siekiama išsiaiškinti savarankiškų teisingumo ir teisėtumo principų sampratą ir jų turinį sudarančius elementus, bei nustatyti kriterijus, kuriais remiantis būtų galima konkrečiai įvertinti teisės aktų atitiktį šiems principams, pirmiausia kaip savarankiškiems teisiniams elementams, o vėliau ir jų taikymo kartu santykį.

Taigi, atsižvelgiant į tai, kad teisingumas ir teisėtumas yra savarankiški teisiniai principai, kurie praktikoje turi būti derinami ir taikomi kartu, aktualu analizuoti jų santykį, nustatyti galimas praktines problemas siekiant juos suderinti, ir kaip tokios problematikos būtų galima išvengti. Dėl to darbo tema yra aktuali ne tik teorine, bet ir praktine prasme – siekiant užtikrinti, kad įvairių teisės aktų atitiktį teisingumo ir teisėtumo konstituciniams bendriesiems teisės principams būtų galima pagrįstai vertinti remiantis kriterijais, išplėtotais teisės doktrinoje ir teismų jurisprudencijoje.

Darbo tikslas. Analizuojant įvairius teisinius šaltinius (teisės doktriną, teisės norminius aktus, konstitucinio teismo jurisprudenciją) siekiama apibrėžti teisingumo ir teisėtumo, konstitucinių teisės principų sampratą ir jų reikšmę šiuolaikinėje Lietuvos Respublikos teisės sistemoje. Remiantis teisingumo ir teisėtumo principų sampratomis, siekiama analizuoti šių konstitucinių teisės principų santykį, kaip šie principai derinami ir taikomi kartu ir kokia problematika kyla siekiant užtikrinti tinkamą jų taikymą ir derinimą.

Darbo uždaviniai. Darbo tikslas pasiekiamas įgyvendinant konkrečius uždavinius:

1. Išanalizuoti teisingumo principo sampratą ir išsiaiškinti, kaip teisingumo principas suvokiamas ir kaip jis pasireiškia šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje.
2. Išanalizuoti teisėtumo principo sampratą ir išsiaiškinti, kaip teisėtumo principas pasireiškia šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje.

3. Remiantis suformuluotomis teisingumo ir teisėtumo, kaip savarankiškų konstitucinių teisės principų sampratomis, analizuoti, koks šių teisės principų santykis šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje ir identifikuoti, kokia šio santykio problematika.

Objektas ir tyrimo metodai. Darbo tyrimo objektas yra konstituciniai teisingumo ir teisėtumo principai, šių principų santykis ir jų santykio problematika, susijusi su šių principų taikymu ir derinimu kartu, siekiant nustatyti, kaip teisingumo ir teisėtumo principai derinami Lietuvos teisės sistemoje, ypač teismui vykdant teisingumą. Darbe analizuojami Lietuvos Respublikos norminiai teisės aktai, konstitucinė jurisprudencija, remiamasi Lietuvos teisės doktrina ir teisės mokslininkų darbais. Darbe nebus pateikiama konkrečių teisinių situacijų išsami analizė, nebus tiriama užsienio valstybių teismų praktika, Vakarų teisės tradicijai nepriklausančių jurisdikcijų norminis reguliavimas.

Tyrimo metodai: siekiant išanalizuoti ir aprašyti konstitucinių teisės principų, teisingumo ir teisėtumo sampratas ir jų reikšmę Lietuvos teisės sistemoje, daugiausia naudotasi *mokslinės literatūros šaltinių analizės* ir *dokumentų analizės* metodais. Konkrečiai, pasitelkiant įvairias mokslines duomenų bazes („Google Scholar“, Vilniaus Universiteto bibliotekos informacinių šaltinių bazė ir fizinės bibliotekos ištekliai, Konstitucinio Teismo oficiali internetinė svetainė ir jurisprudencijos bazė) ieškota darbo tyrimo objektui aktualių Lietuvos teisės mokslininkų darbų, mokslinių straipsnių, teisės doktrinos, oficialių konstitucinės jurisprudencijos išaiškinimų. Siekiant visapusiškai suvokti teisės principų reikšmę šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje, *loginės analizės* ir *lyginamuoju* metodais analizuojamos skirtingos teisės filosofijos teorijos (teisinis pozityvizmas ir prigimtinių teisės teorija), siekiant nustatyti, kaip šių teorijų idėjos paveikė šiuolaikinės Lietuvos teisės sistemos raidą teisės principų atžvilgiu, kaip prisidėjo prie teisingumo ir teisėtumo principų sampratų susiformavimo. *Sisteminis metodas* naudojamas siekiant išsiaiškinti, kaip teisingumo ir teisėtumo principai yra išreikšti Lietuvos Respublikos teisės sistemoje, tai yra, Konstitucijos ir kitų norminių teisės aktų nuostatose, analizuojant skirtingas nuostatas, įtvirtinančias teisingumo ir teisėtumo principų elementus.

Darbo originalumas. Teisės principai - teisingumas bei teisėtumas – yra pamatiniai, bendrieji teisės principai, todėl jie yra visuomet aktuali tema, dėl to yra nemažai mokslinių darbų, kurių objektas tam tikra prasme yra šie principai, bendrai ar atskirai. Šio darbo autorės žiniomis, per pastaruosius penkerius metus Vilniaus Universitete buvo apginta magistro darbų, tam tikrais aspektais susijusių su šio magistro darbo tyrimo objektu (Tarvainytė, E. (2023) „Teismo sprendimas – teisės aiškinimo rezultatas ar nauja teisės norma?“, Vilniaus universitetas; Mockutė, V. (2021) „Konstitucinių principų reikšmė

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“, Vilniaus universitetas). Taip pat, per pastaruosius penkerius metus Lietuvos teisės mokslo literatūroje buvo publikuota mokslinių straipsnių, analizuojančių su šio magistro darbo susijusią problematiką skirtingais aspektais (pavyzdžiui, Drakšas, R. (2020) „Teisingumo principas kaip baudmės vykdymo atidėjimo prielaida“, Jurisprudencija, Nr. 27(2); Spruogis, E. (2020) „Kokias neteisines priemones Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas naudoja savo argumentacijoje?“, Jurisprudencija, Nr. 27(1)).

Tačiau, per pastaruosius penkerius metus Lietuvoje, bent darbo autorės žiniomis, Lietuvos teisės moksliniuose darbuose nebuvo konkrečiai nagrinėjamas teisingumo ir teisėtumo santykis bei šių principų taikymo kartu problematika.

Teisingumo ir teisėtumo principų santykį analizuojančia tema magistro darbas Lietuvos teisės moksle buvo apgintas tik 2017 metais (Kaslova, M. (2017) „Teisėtumo ir teisingumo principų santykis vykdant teisėsaugos funkciją“, Mykolo Riomerio universitetas). Nurodytame magistro darbe analizuotas principų santykis vykdant teisėsaugos funkciją. Tuo tarpu, šiame magistro darbe siekiama plačiai išanalizuoti teisingumo ir teisėtumo principų sampratas remiantis Lietuvos teisės doktrina ir konstitucine jurisprudencija, ir analizuoti šių principų santykį bendrai visoje šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje.

Svarbiausi šaltiniai. Šiame darbe analizuojamos teisingumo ir teisėtumo principų sampratos, jų reikšmė ir šių principų santykis šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje, todėl, svarbiausi šaltiniai rengiant darbą buvo Lietuvos Respublikos teisės norminiai aktai, konstitucinė doktrina ir teisės mokslo doktrina. Konkrečiai, svarbiausi šaltiniai rengiant darbą – 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija ir jos nuostatas aiškinant oficiali Konstitucinio Teismo jurisprudencija. Taip pat, rengiant darbą remtasi įvairių Lietuvos teisės mokslo atstovų – E. Kūrio, G. Lastauskienės, A. Vaišvilos, V. Mikelėno, L. Baublio, V. A. Vaičiūčio, ir kitų darbais.

1. Teisingumo principas: filosofinė ir teisinė samprata

Konstitucijos preambulėje teisingumas akcentuojamas kaip vienas iš lietuvių tautos siekių. Konstitucinis Teismas, pasisakydamas dėl teisingumo principo sampratos, yra konstatavęs, jog „teisingumas yra vienas pagrindinių teisės, kaip socialinio reguliavimo gyvenimo priemonės, tikslų; jis yra vienas svarbiausių moralinių vertybių ir teisinės valstybės pagrindų; jis gali būti įgyvendintas užtikrinant tam tikrą interesų pusiausvyrą, išvengiant atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų pusiausvyros. Teisingumo negalima pasiekti pripažįstant tik vienos grupės arba vieno asmens interesus ir kartu neigiant kitų interesus“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas). Visa tai rodo, kad teisingumas šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje pripažįstama esminės svarbos konstituciniu teisės principu.

1.1. Filosofinė teisingumo samprata

Suformuoti bendrą, visuotinai pripažįstamą teisingumo sampratą žmonės siekia jau tūkstančius metų. Analizuodamas mitinę teisingumo sampratą, profesorius V. Vaičaitis nurodo, kad teisingumas jau senovės civilizacijose buvo laikomas vienu pagrindinių teisės uždavinių ir žemiškosios valdžios įteisinimo šaltiniu, kilusiu iš dieviškojo autoriteto, o teisingumą aukštinančios ir įtvirtinančios nuostatos buvo įrašytos į tokius pirmuosius istorinius teisės šaltinius, kaip Hamurabio teisynas, Iranėjų knyga bei Mesopotamijos Lipištara. Tuo tarpu, antikinėje Graikijoje teisingumas laikytas viena iš didžiųjų žmogaus dorybių. Anot V. Vaičaičio, esminius graikų teisingumo sampratos bruožus atspindi teisingumo deivės Temidės, kuri ir šiais laikais vaizduojama kaip teisės ir teisingumo sergėtoja, portretas: raiščio ant akių simbolis vaizduoja sąžiningumą ir nešališkumą asmenų atžvilgiu, kalavijo simbolis siejamas su valdžia, galia ir jos veiksmingumu, svarstyklių simbolis siejamas su objektyvumu ir tiesos, interesų pusiausvyros siekiu, per įsipareigojimą „pasveriant“ vertinti visus įrodymus (Vaičaitis, 2009, p. 207-209). Tuo tarpu, L. Baublys pažymi, kad romėnų teisėje teisingumas buvo laikomas teisės pamatu – principu (Baublys, 2006, p. 84). Viduramžiais teisingumas kildintas iš dieviškojo autoriteto, o nuo XVIII amžiaus teisingumas siejamas su prigimtinių žmogaus teisių koncepcija, kildinamas iš visuomeninės sutarties teorijos, vėliau plėtotos teisingumo kaip teisingo gėrybių paskirstymo, ir kitos teisingumą siekiančios apibrėžti ir paaiškinti teorijos (Vaičaitis, 2009, p. 210). Visos šios istorinės aplinkybės rodo, kad, visų pirma, teisingumo samprata formavosi tūkstančius metų, ir antra, kad teisingumas jau nuo seno laikytas esminės reikšmės visuomenine vertybe, siejamas su teisės samprata.

Nepaisant teisingumo svarbos tiek prieš tūkstančius metų, tiek ir šiandien, teisingumo samprata vis dar išlieka sudėtinga ir nevienareikšmė. Kaip pažymi J. Gumbis, „dabartinėje teisės teorijoje, etikoje bei filosofijoje siūloma daug įvairių teisingumo apibrėžimų, tačiau iki šiol nėra bendro sutarimo, kas yra teisingumas, ir kuo jis skiriasi nuo neteisingumo“. Be šio, autorius nurodo, kad „šaltiniuose, kuriuose pabrėžiama, kad teisingumo jausmas yra sociologinė kategorija, nurodoma, jog tai – tikslios ir vienintelės reikšmės neturinti sąvoka, paprastai vartojama kaip teisingumo, sąžiningumo, moralumo ar žmogaus vidinio sugyvenimo su aplinkiniais jausmo atitikmuo“ (Gumbis, 2018, p. 139-142).

Atsižvelgiant į iki šiol išdėstytą, galima teigti, kad teisingumo sampratos sudėtingumą lemia keli veiksniai. Visų pirma, teisingumo sampratos ieškoma jau tūkstančius metų, ir daugybė skirtingų etikos, teisės, filosofijos teorijų pateikia daugybę skirtingų teisingumo sampratos variacijų. Be to, teisingumo samprata yra nepastovi ir dinamiška, ji laikui bėgant kinta, ir, kaip pažymi L. Baublys, ne tik skirtingu laikmečiu, bet net ir tuo pačiu metu toje pačioje teritorijoje gali vyrauti skirtingi požiūriai į teisingumą (L. Baublys, 2006, p. 84). Tokia situacija galima, kai, pavyzdžiui, vienoje teritorijoje gyvena skirtingas religijas ir konfesijas išpažįstantys žmonės. Galiausiai, teisingumo samprata plačiai siejama su filosofiniais, moraliniais kriterijais, o šie iš esmės yra pakankamai subjektyvūs. Pažymėtina, kad net ir Lietuvos teisės doktrinoje nurodoma, jog teisingumas (ir neteisingumas) yra suvokiami remiantis tam tikrais *moraliniais kriterijais* – gėrio ir blogio, lygybės ir nelygybės, sąžiningumo ir nesąžiningumo, ir kitais (Mikelėnas et al., 2001, p. 75). Siekiant teisinio aiškumo tai - problematiška, kadangi filosofijos, kaip filosofinės disciplinos, specifika yra ta, kad joje nėra vienareikšmio bet kurios moralės sprendimo, ir net pagrindinius terminus (pavyzdžiui, moralė ar teisingumas) skirtingi moralės filosofai dažnai suvokia ir vartoja skirtingomis prasmėmis (Kanišauskas, 2009, p. 11). Vertinant teisingumo sampratos sudėtingumą teisiniu požiūriu, svarbus tampa teisiškai pripažįstamo teisingumo turinio klausimas, nes suprantama, kad teisingumas negali būti laikomas vertybiniu teisės orientyru, jeigu kiekvienas teisės subjektas teisingumą suvokia kitaip (Baublys, 2006, p. 85).

Lietuvos teisės doktrinoje teisingumas apibrėžiamas dvejopai: materialiuoju teisiniu ir prigimtiniu požiūriu. Atitinkamai, prigimtiniu požiūriu teisingumas suvokiamas kaip moralinė kategorija, kuria remiantis vertinamas asmenų elgesys. Tuo tarpu, materialiuoju požiūriu teisingumas yra suvokiamas kaip materialių teisės normų įgyvendinimas valstybėje, prireikus pasitelkiant prievartą (Laužikas et al., 2003, p. 147). Taigi, teisingumo samprata net teisinėje plotmėje pripažįstama nevienareikšme: iš vienos pusės, teisingumas

siejamas su moralinėmis vertybėmis, įvardijamas gerų papročių, ekvivaletiškumo ir kitomis sąvokomis, iš kitos pusės, pažymima, kad šiuolaikinėje teisėje teisingumas yra neabejotinai pripažįstamas teisės tikslu, teisinės valstybės principu bei universaliuoju bendruoju teisės principu (Baublys, 2006, p. 85). Galima teigti, kad teisingumo, kaip teisinio elemento, samprata akivaizdžiai yra siejama su filosofine, moraline dimensija. Dėl to, siekiant išsiaiškinti teisingumo principo sampratą, aktualu analizuoti moralės sampratą.

Tarptautinių žodžių žodyne *moralė* apibrėžiama kaip dorovė, kaip žmonių elgesį reguliuojančios normos ir principai (Tarptautinių žodžių žodynas, 2003, p. 495). Moralė, kaip ir teisingumas, yra sudėtinga samprata, vienas populiariausių filosofijos tyrinėjimo objektų. Moralės sampratą analizavo XVIII amžiaus britų filosofas David Hume, moralės teoriją grindęs empiriniu požiūriu. Anot Hume, moralės esmėje glūdi simpatijos (antipatijos) jausmas (Kanišauskas, 2009, p. 149). Šis filosofas moralumą aiškino kaip vidinį žmogaus pojūtį, kuris nėra proto išdava (Hume, 2007, p. 342). Hume teigimu, moralė nėra aptinkama racionaliai protaujant – ji suvokiama intuityviai, per jausmus ir pojūčius, kuriuos vertinamas objektas sukelia žmogui (simpatiją arba antipatiją, yda arba dorybė). Atitinkamai, moralės pojūtį Hume prilygino tokiems pojūčiams kaip garsai, spalvos, karštis, šaltis, kurie yra ne objektų kokybės, o jutiminiai suvokimai. Anot filosofo, „moralumas yra kur kas labiau juntamas, nei apie jį sprendžiama protaujant“ (Hume, 2007, p. 351-352). Iš tiesų, tikriausiai kiekvienam žmogui natūraliai pažįstama tai, kas galėtų būti įvardijama „moralumu“ arba teisingumo jausmu. Nereikia skaityti mokslinės literatūros, kad jaustume ir suvoktume, jog su mumis ar su kitu asmeniu buvo pasielgta neteisingai, amoraliai. Šiuo atveju, analitiniu metodu analizuodamas Škotijos ir Vokietijos filosofijos minties mokykloms priskiriamų reliatyvistinės ir griežtai racionalistinės filosofijos krypčių klasikų įžvalgas apie teisingumo jausmą (ne teisingumo principą), J Gumbis konstatuoja išvadas, kad teisingumo jausmas susideda iš dviejų savarankiškų, tarpusavyje neatsiejamų elementų: jutiminio ir valinio. Atitinkamai, jutiminis elementas paaiškinamas kaip specifinė, nuo žmogaus valios nepriklausanti savybė, kuri pasireiškia kaip intuityvus gebėjimas identifikuoti, atpažinti, suvokti teisingumo principą ir pritaikyti jį konkrečioje situacijoje. Tuo tarpu, valinis elementas pasireiškia kuomet racionalus žmogus, suvokęs atitinkamą taisyklę kaip tinkamiausią elgesio modelį konkrečioje situacijoje, vadovaudamasis ja veikia, tai yra, atlieka tam tikrus veiksmus arba susilaiko nuo jų (Gumbis, 2018, p. 144-147). Taigi, teisingumo (moralumo) jausmas pirmiausia intuityviai individo suvokiamas, o vėliau šis suvokimas lemia tam tikrus žmogaus veiksmus arba neveikimą. Pavyzdžiui, jeigu žmogus intuityviai jaučia ir suvokia, kad smurtauti – amoralu ir neteisinga, šis suvokimas, tikėtina, pasireišk kaip jo valingi veiksmai susilaikyti nuo

smurtinių veiksmų atlikimo. Be to, tikėtina, kad šis žmogus kitų individų atliekamus smurtinius veiksmus vertins neigiamai, laikys neteisingais.

Visi turime savitą vidinį teisingumo (moralumo) jausmą. Atsakyti, ar šis jausmas kyla iš žmogaus prigimties, ar yra suformuojamas aplinkos veiksnių, nėra šio darbo uždavinys. Šiam darbui svarbu išsiaiškinti, kaip Lietuvos teisės sistemoje suvokiamas ir kaip pasireiškia teisingumo principas ne kaip individualus pojūtis, o kaip kolektyvinė, visuomeninė vertybė, pripažįstama visos teisės sistemos tikslu. Pažymėtina, kad nors moralumas nepaneigiamai yra teisingumo principo elementas – tai pripažįsta tiek teisės doktrina, tiek konstitucinė jurisprudencija – visgi, moralumas nėra objektyvus, tiksliai pamatuojamas kriterijus. Priešingai, moralumas pasižymi subjektyvumu, nes jis neegzistuoja neginčijamai ir bendrai visoje visuomenėje (kaip minėta anksčiau, net toje pačioje teritorijoje tuo pat metu gali vyrauti skirtingi teisingumo principo suvokimai). Atitinkamai, teisiniu požiūriu, teisė nėra pajėgi saugoti absoliučiai kiekvieno žmogaus individualaus teisingumo pojūčio ir jam priimtinių moralės nuostatų, nes tai neįmanoma, kadangi teisės subjektai tam tikrais klausimais neišvengiamai turės skirtingas moralines nuostatas ir skirtingai suvoks teisingumą. Nors moralumas – tai visų pirma atskiro žmogaus charakteristika, yra skiriama ir bendražmogiška moralė, išreiškianti visuomenėje vyraujančias nuostatas dėl toje visuomenėje tinkamu laikomo elgesio (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 70). Taigi, visuomenėje susiformuoja bendriausios, visuotinai pripažįstamos moralės nuostatos, kurių apsauga įtvirtinama teisinėmis priemonėmis, ir taip kuriasi bendras, kolektyvinis visuomenės teisingumo jausmas – teisinė moralė, teisinis teisingumo principas. Atitinkamai, kolektyvinis teisingumo jausmas, anot J. Gumbio, formuojasi „pripažįstant, kad tam tikros visuomenės nariams yra bendras žmogaus, daiktų ir jų tarpusavio ryšių suvokimas, nukreipiantis individų elgesį konkrečiai grupei būdinga kryptimi“ (Gumbis, 2018, p. 142). Ši idėja iš dalies išreiškia visuomeninės sutarties teorijas. Pavyzdžiui, T. Hobbesas manė, kad dorovės normos yra ne kas kita, kaip laisvų asmenų suderintos elgesio taisyklės, o teisingumas yra susijęs su tų taisyklių laikymusi ar nesilaikymu, vėliau panašias mintis plėtojo J. J. Rousseau, I. Kantas, XX a. jas savaip modifikavo J. Rawlsas (Kanišauskas, 2009, p. 147).

Pažymėtina, kad moralė, kaip ir teisė, yra laikoma savarankiška socialinio elgesio reguliavimo sistema. Teisė ir moralė, kaip socialinio elgesio reguliavimo sistemos, yra susijusios, jos dažnai gali būti tapataus turinio ir turėti tuos pačius tikslus. Visgi, tai nėra tapčios socialinio elgesio reguliavimo sistemos. Atitinkamai, Lietuvos teisės doktrinoje išskiriami tokie pagrindiniai teisės ir moralės, kaip savarankiškų socialinio elgesio

reguliavimo sistemų, skirtumai: 1) moralės normos atspindi visos visuomenės interesus, tuo tarpu, teisės normos labiau atspindi socialiai aktyvios visuomenės interesus; 2) moralės normos neformalizuotos, nerašytos, ir veikia kaip viešoji nuomonė, tuo tarpu, teisės normos dažniausiai rašytinės, formalios, reiškiamos tiksliais formuluočiais; 3) moralės normos reguliuoja santykius, kurie susiklosto dėl etinio-dvasinio turinio objektų, tuo tarpu, teisės normos reguliuoja svarbiausius visuomeninius santykius (egzistuoja situacijos, kurias reguliuoja teisė, o moralė – ne, arba atvirkščiai); 4) moralės normoms būdingas spontaniškas kūrimosi pobūdis, moralė nėra tiksliai kuriama, ji formuojasi stichiškai, tuo tarpu, didžioji dalis teisės normų sukuriamos tiksliai ir sąmoningai; 5) moralės normų kilmės šaltinis – visuomenė, tuo tarpu, pagrindinis teisės normų kilmės šaltinis – politiškai organizuota visuomenė arba viešoji valdžia; 6) moralės sistemą sudaro tik normos, tiesiogiai reguliuojančios žmonių santykius, o į teisės sistemą įeina ne tik normos, tiesiogiai reguliuojančios žmonių santykius, bet ir normos, nustatančios procesines ir kitas normų „aptarnavimo“ taisykles; 7) moralės normų sankcijos nėra iš anksto formaliai apibrėžtos ir institucionalizuotos – šių normų laikomasi dėl vidinio įsitikinimo teisingumu ir visuomenės spaudimo, tuo tarpu, teisės normų sankcijos yra iš anksto formaliai apibrėžtos ir paskelbiamos viešai; ir kiti skirtumai (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 70-71). Pažymėtina, kad moralės norma gali tapti teisine, kai jai suteikiama išorinė teisės normos forma (Bakševičienė, Beinoravičius, 2004, p. 18). Taigi, moralė ir teisė abi yra savarankiškos socialinio elgesio reguliavimo sistemos, tam tikrais atvejais jų nuostatos gali sutapti, tačiau jos negali būti laikomos tapačiomis elgesio reguliavimo sistemomis, nes jos pasižymi tam tikrais esminiais skirtumais.

Vertinant teisės teorijos požiūriu, teisės ir moralės ryšys ryškiausiai yra akcentuojamas prigimtinės teisės teorijose. Pažymėtina, kad teisės doktrinoje prigimtinės teisės teorija plačiai pripažįstama kaip istoriškai pirmoji teisės filosofijos teorija, siekianti paaiškinti teisės esmę ir kilmę. Paprastai yra skiriamos dvi pagrindinės prigimtinės teisės teorijos kryptys: klasikinė (jos plėtotojais įvardijami tokie teisės ir politikos filosofijos atstovai kaip Aristotelis, Ciceronas, šv. Augustinas, šv. Tomas Akvinietis) ir modernioji (plėtotojais laikomi J. Finnis, L. L. Fulleris, ir kiti). Visoms prigimtinės teisės teorijoms būdingas dualistinis požiūris į teisę, skiriant realiai funkcionuojančią pozityviąją teisę ir kitą – aukštesnę, prigimtine teisę. Būdamą vertybiškai orientuota, prigimtinė teisė siekia pažinti fundamentalias vertybes, kurias pozityvioji teisė turi saugoti (Lastauskienė, 2006, p. 7). Prigimtinės teisės teorijas sieja tai, kad ryšys tarp teisės ir moralės yra laikomas pamatiniu, išaukštinamos vertybės ir tam tikri fundamentalūs moraliniai principai – teisingumas, sąžiningumas, lygiateisiškumas ir kiti (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 25-27).

Kaip minėta, šiuolaikinėje Lietuvos teisės doktrinoje pripažįstama, jog teisingumas (ir neteisingumas) yra suvokiami remiantis tam tikrais *moraliniais kriterijais* – gėrio ir blogio, lygybės ir nelygybės, sąžiningumo ir nesąžiningumo, ir kitais (Mikelėnas et al., 2001, p. 75). Taigi, šiuolaikinė Lietuvos teisės sistemoje veikiančio teisingumo principo samprata iš esmės gali būti laikoma prigimtinės teisės teorijos idėjų išraiška. Būtent prigimtinės teisės teorija pripažįsta, jog šalia žmonių sukurtos pozityviosios teisinės sistemos egzistuoja ir tam tikra „aukštesnioji“ tvarka, kuri nustato tam tikrus vertybinius standartus, įskaitant ir moralę, kurią privalo atitikti pozityviosios teisės turinys (Randakevičiūtė, 2016, p. 159). Anksčiau (klasikinėje prigimtinės teisės teorijoje) tokios aukštesniosios tvarkos šaltiniu buvo laikomas Dievas, vėliau buvo laikoma, kad tai – žmogaus prigimties specifika, esą žmogus turi tam tikras neatimamas, prigimtines teises (Vaišvila, 2004, p. 72). Dėl to, prigimtinės teisės požiūriu, neteisinga teisės šaltiniu laikyti vien valdžios valią, kadangi šalia žmonių kuriamos teisės egzistuoja objektyvi, moraliai teisinga tvarka, kurią žmonių kuriamos elgesio normos privalo atitikti, kad šios normos būtų laikomos teisingomis.

Analizuodamas teisingumo principo turinį, Lietuvos teisininkas, teisės filosofas ir teoretikas A. Vaišvila išskiria tris teisingumo prasmes: etinę, teisinę ir socialinę. Anot autoriaus, „visoms šioms teisingumo formoms būdinga ta pati teisių ir pareigų vienovė, išreiškianti pačią teisingumo esmę: asmuo gali pretenduoti tik į tokį kitų asmenų jam teikiamo gėrio (paslaugų) mastą ir pasirinkimą, kiek jis pats šio gėrio yra kitiems suteikęs“. Atitinkamai, anot autoriaus, „etinis teisingumas – tai teisių ir pareigų vienovė, egzistuojanti kaip asmens vidinis įsitikinimas derinti savo naudą su artimo auda, ir garantuojamas laisvu asmens apsisprendimu, sąžine bei visuomenės nuomone“ (Vaišvila, 2002, p. 199-200). Atsižvelgiant į prieš tai aptartą, galima daryti prezumpciją, kad etinis teisingumas išreiškia filosofinį, moralinį teisingumą; ši teisingumo rūšis nėra susijusi su jokių išoriniu įpareigojimu ar reikalavimu, ji priklauso tik nuo asmens individualaus vidinio įsitikimo. Be šio, autorius pažymi, kad „etinis teisingumas yra logiškai pirmesnis už teisinį, ir tik tuo atveju, kai vidinio apsisprendimo teisingai elgtis savo artimo ir savo paties atžvilgiu nepakanka, etinis teisingumas yra papildomas teisiniu“ (Vaišvila, 2002, p. 200).

1.2. Teisinė teisingumo samprata

Anot A. Vaišvilos, teisinis teisingumas – tai įstatymais įtvirtinta ir valstybės prievarta užtikrinama teisių ir pareigų vienovė, dėl ko ji tampa privaloma visiems teisės subjektams ne tik iš vidaus, kaip yra etinio teisingumo atveju, bet ir iš išorės (Vaišvila, 2002, p. 199). Taigi, teisinis teisingumas išreiškia bendras, visuomenei priimtinas moralines nuostatas, paverčia jas privalomomis elgesio taisyklėmis (teisės normomis), privalomais elgesio

standartais. Šie standartai įtvirtinami teisės aktuose, aiškinami teismų jurisprudencijoje. Atitinkamai, remiantis šiais teisiniais šaltiniais galima analizuoti šiuolaikinę Lietuvos teisės sistemoje pripažįstamą teisinę teisingumo sampratą.

Kaip jau minėta, šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje teisingumo principas yra laikomas vienu teisės sistemos tikslų, Konstitucijos preambulėje akcentuojamas kaip vienas iš lietuvių tautos siekių. Teisingumo principas įtvirtintas ne tik Konstitucijos preambulėje, bet atsiskleidžia ir kitose Konstitucijos nuostatose. Pavyzdžiui, Konstitucijos 23 straipsnyje teisingumas išreiškiamas kaip nuosavybės teisių apsaugos garantas, 31 ir 82 straipsniuose teisingumas siejamas su sąžiningumu ir nešališkumu, 48 straipsnyje pripažįstamas kaip socialinių teisių užtikrinimo garantija, 32, 109 ir 110 straipsniuose teisingumas išreiškiamas kaip svarbus procesinis teismo veiklos principas. Be to, konstitucinėje jurisprudencijoje teisingumas yra siejamas su Konstitucijos 18 straipsnyje įtvirtintu prigimtiniu žmogaus teisių ir laisvių pobūdžio principu, su 29 straipsnyje įtvirtinta nuostata, kad įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ir pareigūnams visi asmenys lygūs, ir kita (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas). Mokslinėje teisės literatūroje pažymima, kad teisingumo principas yra ne tik įtvirtintas Konstitucijoje, bet iš jo kyla pati Konstitucija, jos privalo būti „persmelkta“ visa mūsų visuomeninė valstybinė santvarka ir teisinė sistema (Vaičaitis, 2009, p. 214).

Teisingumo principas įtvirtintas ne tik Konstitucijoje, bet ir kituose šalies įstatymuose. Kaip fundamentalus konstitucinis principas, teisingumo principas aktualus visoms teisės šakoms. Pavyzdžiui, baudžiamosios teisės reglamentuojamų teisinių santykių srityje teisingumo principą tiesiogiai išreiškia Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 41 straipsnio 2 dalies 5 punktas, kuriame teisingumo principo įgyvendinimas išskiriamas kaip viena iš bausmės paskirčių, taip pat BK 54 straipsnio 3 dalyje, kur numatyta, kad jei straipsnio sankcijoje numatytos bausmės paskyrimas aiškiai prieštarautų teisingumo principui, teismas, vadovaudamasis bausmės paskirtimi, gali motyvuotai paskirti švelnesnę bausmę, visiškai arba iš dalies atidėti paskirtos laisvės atėmimo bausmės vykdymą. Administracinės justicijos srityje teisingumo principo įgyvendinimas išskiriamas kaip vienas iš Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso (toliau – ANK) paskirties tikslų (ANK 1 straipsnio 1 dalis). Civilinės teisės reglamentuojamų teisinių santykių srityje teisingumo principas įtvirtintas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 1.5 straipsnyje, numatant, kad ir civilinių teisinių santykių subjektai, įgyvendindami savo teises bei atlikdami pareigas, ir teismas, sprendamas tam tikrus klausimus savo nuožiūra, aiškindamas įstatymus ar juos taikydamas, privalo vadovautis

teisingumo, taip pat protingumo ir sąžiningumo principais, bei Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 6 straipsnyje, kur įtvirtinta, kad teisingumą vykdo tik teismai, ir tai jie daro vadovaudamiesi asmenų lygybės įstatymui ir teismui principu. Pastebėtina, kad nurodytos įstatymų nuostatos akivaizdžiai teisingumo principą sieja su kitais vertybinio pobūdžio kriterijais – sąžiningumu, protingumu, asmenų lygybės principu.

Dėl teisinių santykių, kurie gali būti vertinami teisingumo požiūriu, įvairovės, teisingumas teisinėje sistemoje gali būti suvokiamas skirtingomis formomis, klasifikuojamas į tam tikras kategorijas. Pažymėtina, kad teisingumo klasifikavimas į tam tikras kategorijas nėra šiuolaikinė tendencija. Tai, kad dėl tam tikrų aplinkybių besiskiriantis socialinis elgesys reikalauja skirtingų, šiam elgesiui pritaikytų teisingumo kriterijų, jau antikos laikais suvokė vienu įtakingiausių mąstytojų Vakarų filosofijos istorijoje laikomas graikų filosofas Aristotelis. Remiantis Aristotelio filosofija gali būti formuojama tam tikra teisingumo sampratos distinkcija, kurią Lietuvos teisės literatūroje analizavę autoriai (L. Baublys ir V. Vaičaitis) skiria į iš esmės tris pagrindines teisingumo rūšis: tiesioginis, arba atlyginamasis teisingumas (lot. *iustitia directiva*), pasireiškiantis mainų (lot. *iustitia commutativa*) bei pataisomojo teisingumo (lot. *iustitia correctiva*) formomis, paskirstomasis teisingumas (lot. *iustitia distributiva*), ir teisėtumo (įstatyminis) teisingumas (lot. *iustitia legalitis*) (Baublys, 2006, p. 86; Vaičaitis, 2009, p. 209). Vertinga analizuoti šią teisingumo distinkciją, kadangi, anot L. Baublio, ji atsispindi ir šiuolaikiniame teisiniame diskurse (Baublys, 2006, p. 86).

Tiesioginis teisingumas (lot. *iustitia directiva*) teisėje gali pasireikšti dvejopai: kaip pataisomasis teisingumas (lot. *iustitia correctiva*) arba kaip mainų teisingumas (lot. *iustitia commutativa*). Atitinkamai, pataisomasis teisingumas pasireiškia šiuolaikinėje baudžiamojoje teisėje, kai visuomenė turi teisę nubausti savo narį, pažeidusį bendrojo elgesio taisyklės. Pavyzdžiui, teisingumo principą skiriant bausmę analizavęs R. Drakšas teigia, kad teisingumo principas Lietuvos baudžiamojoje teisėje yra išimtinis ir svarbiausias bausmės tikslas, o teisingumo principo įgyvendinimu siekiama teisingo asmens elgesio teisinio įvertinimo, paskyrimo teisingos bausmės, kuri būtų proporcinga padarytai nusikalstamai veikai ir kaltininko asmenybei, ir nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimo (Drakšas, 2016, p. 80-83). Pataisomojo teisingumo išraiškas galima rasti ir konstitucinėje jurisprudencijoje: Konstitucinis Teismas savo nutarimuose teisingumo principą tiesiogiai sieja su teisingos bausmės paskyrimu (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas), su teisingu atlyginimu už padarytą žalą (pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas)

bei teisės pažeidėjo nebaudžiamumo užkardymu (pvz., Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas). Tuo tarpu, mainų teisingumas, apimantis santykius tarp žmonių jiems keičiantis tam tikromis gėrybėmis, labiausiai pasireiškia civilinės teisės reglamentuojamuose teisiniuose santykiuose, kur akcentuojamas teisingos pusiausvyros ir lygiavertiško, teisingo atsilyginimo siekis teisės subjektams keičiantis tam tikromis gėrybėmis (pavyzdžiui, reikalaujant grąžinti skolą) (Baublys, 2006, p. 86; Vaičaitis, 2009, p. 29). Kaip pažymi V. Vaičaitis, Konstitucinis Teismas savo nutarimuose teisingumo principą dažnai tiesiogiai sieja su prigimtaine asmenų lygybe (*iustitia commutativa*) (Vaičaitis, 2009, p. 216). Pavyzdžiui, 2016 m. spalio 5 d. nutarime Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Konstitucija nesaugo ir negina tokių asmens įgytų teisių, kurios savo turiniu yra privilegijos, nes privilegijų gynimas ir apsauga reikštų, kad yra pažeidžiami konstituciniai asmenų lygiateisiškumo, teisingumo principai, Konstitucijoje įtvirtintas darnios visuomenės imperatyvas, taigi ir konstitucinis teisinės valstybės principas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. spalio 5 d. nutarimas).

Paskirstomasis teisingumas (lot. *iustitia distributiva*), anot L. Baublio, apima socialinių santykių sferą, kurioje būtinos dalybos, kai tam tikrais atvejais tam tikras socialinis darinys (šeima, valstybė) turi atiduoti kiekvienam individui jam priklausančią dalį. Atitinkamai, autoriaus teigimu, paskirstomasis teisingumas teigia pagrindą šiuolaikinei socialinio teisingumo koncepcijai (Baublys, 2006, p. 86-87). Iš esmės, paskirstomasis teisingumas aktualus siekiant tarp visuomenės narių teisingai paskirstyti įvairias socialines gėrybes. Galima teigti, kad paskirstomasis teisingumas pateisina tam tikrą nelygybę tarp visuomenės subjektų, atitinkamai paskirstant įvairias visuomenines gėrybes ir naštas. Šis paskirstymas gali remtis skirtingais kriterijais: pavyzdžiui, Aristotelis savo laiku išskyrė tokius kriterijus, kaip individo kilmė, nuopelnai valstybei ir visuomenei, ir kita, o šiais laikais kriterijai gali būti, pavyzdžiui, asmens liga, neįgalumas, tam tikri neigiami gyvenimo įvykiai (darbo, išlaikytojo praradimas, ir kiti). A. Vaišvila nurodo, kad socialinio teisingumo atveju visuomenė tam tikrais atvejais yra priversta pripažinti asmeniui tam tikras teises (pavyzdžiui, kompleksinę teisę į minimalų pragyvenimą) ir atleisti jį nuo tas teises kuriančių ir palaikančių pareigų vykdymo (kurį visuomenė prisiima sau), taigi, autoriaus teigimu, „socialinis teisingumas nėra pavaldus tiesiogiai suprantamai teisių ir pareigų vienovei, nėra teisinis: jis kyla ne iš asmens teisės, o tik iš teisėto intereso, iš visuomenės geraširdiškumo, socialinio solidarumo, iš to fakto, kad asmuo gyvena tam tikroje bendrijoje ir kad visi tos bendrijos nariai reikalingi vienas kitam ne tik kaip daiktinių paslaugų keitimosi subjektai, bet ir kaip sąlyga, kad dėl buvimo šalia vienas kito jie darytų

vienas kitam teigiamą įtaką, išliktų žmonėmis“ (Vaišvila, 2002, p. 199-200). Kaip pažymi V. Vaičaitis, konstitucinėje jurisprudencijoje pripažįstama, kad tam tikras skirtingo asmenų teisinio statuso nustatymas, atsižvelgiant į jų nuopelnus valstybei ir visuomenei, neprieštaruja šiuolaikinės demokratinės valstybės principams. Autorius atkreipia dėmesį į tai, kad būtent ši paskirstomojo teisingumo samprata leido pateisinti valstybinių pensijų sistemos įtvirtinimą Lietuvos teisės sistemoje, nors tokia sistema ir prieštaruoja socialiniam teisingumui tiesioginio teisingumo (asmenų lygiateisiškumo) prasme, nes valstybinė pensija mokama tik tam tikroms asmenų grupėms (Vaičaitis, 2009, p. 216). Šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje paskirstomojo teisingumo išraiška galėtų būti laikyti socialinės apsaugos teisę.

Galiausiai, labai svarbi teisingumo forma yra teisėtumo (procedūrinis, įstatyminis) teisingumas (lot. *iustitia legalitis*). Šis teisingumas suprantamas kaip visuotinis reikalavimas visuomenės nariams tinkamai laikytis įstatymų reikalavimų, paklusti bendro elgesio normoms ir taisyklėms (Vaičaitis, 2009, p. 210). Šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje teisėtumo (procedūrinis) teisingumas pasireiškia teisės normomis ir principais, siekiančiais užtikrinti tinkamą teismo procesą ir teisėtumą. Atitinkamai, ir Konstitucinis Teismas nutarimuose aiškina, jog būtina sąlyga bylai teisingai išspręsti yra tinkamas teismo procesas, o asmens konstitucinė teisė į tinkamą teismo procesą suponuoja įstatymų leidėjo pareigą įstatymu nustatyti Konstitucijos normas ir principus atitinkantį bylų nagrinėjimo teisme procesą. Įstatymų leidėjas, įstatymu reguliuodamas bylų nagrinėjimo teisme santykius, privalo paisyti Konstitucijos <...> nustatytų reikalavimų, konstitucinių teisinės valstybės, lygiateisiškumo, teisingumo, teisėjų nešališkumo ir nepriklausomumo principų (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2012 m. gruodžio 6 d. nutarimas). Teisės mokslo literatūroje pažymima, kad esminiai procedūrinio teisingumo sudėčiai atskleisti yra tokie Konstitucinio Teismo nuolat pabrėžiami aspektai, kaip: ginčą nagrinėjančio teismo nešališkumas ir nepriklausomumas, teisingas ir objektyvus bylų nagrinėjimas, teismo sprendimo motyvavimas ir jo aiškumas, tai, kad kiekvienam asmeniui privalo būti garantuota teisė kreiptis į teismą ir ginti savo pažeistas teises, teisminių instancijų garantavimas, precedento paisymas, teismo sprendimo proporcingumas, teisės įgyvendinimas ir jos viršenybės garantavimas (Dereškevičiūtė, 2013, p. 119).

Taigi, pagal teisinių santykių specifiką, teisingumas šiuolaikinėje teisėje gali būti skirstomas į tiesioginį (mainų ir pataisomasis), paskirstomąjį bei teisėtumo (įstatyminį) teisingumą. Pažymėtina, kad vertinant konkrečių teisinių santykių specifiką būtų galima išskirti ir daugiau teisingumo formų (politinis, ekonominis ir kita), tačiau visos teisingumo

kategorijos sudaro vientisą, fundamentalų Konstitucijoje įtvirtintą teisingumo principą. Atitinkamai, teisingumas, kaip teisės principas, yra siejamas su moralinio pobūdžio vertinamaisiais kriterijais, į šiuolaikinę Lietuvos teisės sampratą ateina iš prigimtinės teisės idėjų. Teisingumas yra laikomas šiuolaikinės Lietuvos teisės sistemos tikslu, būdamas konstituciniu teisės principu jis veikia visose teisės srityse, siekia užtikrinti, kad pozityvioji teisė išreikštų svarbiausias visuomenines moralines vertybes.

2. Teisėtumo principo samprata ir reikšmė Lietuvos teisės sistemoje

Lotynų kalboje yra posakis „įstatymas yra teisėtumo pagrindas“ (lot. *lex fundamentum legalitatis est*). Bendrinės lietuvių kalbos žodyne žodis *teisėtas* aiškinamas kaip padarytas pagal įstatymą ar leidžiamas įstatymo. Remiantis šiuo apibrėžimu, teisėtumas aiškinamas kaip atitikties įstatymo reikalavimams – teisėta, kad nustatyta įstatymu ir kas šio įstatymo nepažeidžia. Pavyzdžiui, civilinė sutartis tarp teisės subjektų bus teisėta, jei atitiks tokiai sutarčiai įstatymuose nustatytus reikalavimus.

2.1. Teisėtumo principo samprata Lietuvos teisės doktrinoje

Teisėtumo principo sampratos apibrėžimų galima rasti Lietuvos teisės doktrinoje. Pavyzdžiui, A. Vaišvilos teigimu, teisėtumo principas reiškia reikalavimą, kad visi teisės subjektai (valstybės institucijos, visuomeninės organizacijos, pareigūnai, piliečiai) savo veikloje privalo tiksliai ir besąlygiškai vykdyti teisės normų paliepiamus. Be šio, autorius pabrėžia, kad teisėtumo principo tikslas yra užtikrinti teisės normų vykdymą ir įgyvendinimą (Vaišvila, 2004, p. 147). Kiti Lietuvos teisės mokslo autoriai teisėtumo principą apibrėžia kaip reikalavimą, kad teisėkūros procese dalyvaujantys subjektai griežtai laikytųsi nustatytų įgaliojimų ir procedūrinių taisyklių, kad priimami teisės aktai savo turiniu neprieštarautų aukštesnės galios teisės aktams. Be to, priimtina pozicija, kad šio principo pagrindinis tikslas glūdi poreikyje užtikrinti teisės sistemos darną ir nuoseklumą (Baublys et al., 2012, p. 279-280; Lastauskienė, 2020, p. 269). Matyti, kad Lietuvos teisės doktrinoje teisėtumo principas autorių yra apibūdinamas panašiai, jo samprata daugiausia aiškinama akcentuojant formalius požymius: reikalavimą visiems teisės subjektams savo veikloje laikytis įstatymų reikalavimų, nustatytų kompetencijos ribų, procedūrinių taisyklių, ir tiksliai vykdyti teisės normų paliepiamus. Šiuo požiūriu, teisėtumo principas suponuoja, kad jokie viešosios valdžios veiksmai negali būti grindžiami savivale. Be to, teisėtumo principo esmė Lietuvos teisės literatūroje nurodoma kaip nuoseklios ir darnios teisės sistemos užtikrinimas.

Anot A. Vaišvilos, „teisės sistema yra socialinio elgesio reguliavimo sistema, kurios tikslas yra organizuotai, vienodo veiksmingumo priemonėmis saugoti visų visuomenės narių teises bei sudaryti sąlygas jų įgyvendinimui“. (Vaišvila, 2004, p. 161). Pasak autoriaus, teisė laikoma įgyvendinta, o jos teisinio reguliavimo tikslai laikomi pasiektais tuomet, kai asmenys ir organizacijos veikia pagal teisės nurodymus (Vaišvila, 2004, p. 426). Atsižvelgiant į Lietuvos teisės mokslo literatūroje pateikiamą teisėtumo principo sampratą, teisėtumo principas gali būti laikomas vienas svarbiausių elementų, garantuojančių teisės

tikslų pasiekimą. Vadinasi, teisėtumo principas turi esminę reikšmę siekiant užtikrinti visos teisės sistemos tikslus. Tuo pačiu pažymėtina, kad teisės sistemos nuoseklumas ir veiksmingas funkcionavimas užtikrinami tik tada, kai tinkamai reaguojama į atvejus, kuomet teisės subjektai nesilaiko teisėtumo principo reikalavimų arba juos pažeidžia.

Teisėtumo principas, būdamas vienu svarbiausių tinkamą teisinę tvarką valstybėje užtikrinančių teisės principų, susideda iš tam tikrų elementų, arba požymių. A. Vaišvila, analizuodamas šio principo turinį, išskiria tris pagrindinius teisėtumo principo elementus: teisėtumo bendrumą, visuotinį įstatymo taikymo privalomumą ir įstatymo viršenybę prieš kitus teisės aktus (Vaišvila, 2004, p. 149). Siekiant tinkamai suvokti teisėtumo principo sampratą, vertinga šiuos požymius analizuoti plačiau.

Pirmasis požymis – teisėtumo bendrumas - reiškia, kad teisiniai paliepimai (įstatymai) turi būti vienodai suprantami, vykdomi ir taikomi visoje šalies teritorijoje. Tas pats įstatymas negali būti skirtingai taikomas skirtingose šalies vietovėse. Šis teisėtumo principo elementas akcentuoja teritorinį teisės normų taikymo vienodumą.

Antrasis teisėtumo principo požymis – visuotinis įstatymo taikymo privalomumas reiškia, kad įstatymai turi būti taikomi visiems teisės subjektams be išimties, įskaitant ir aukščiausias valstybės institucijas bei pareigūnus. Šis elementas užtikrina, kad joks teisės subjektas neįgytų nepagrįstų privilegijų teisės taikymo atžvilgiu. Kitaip tariant, nė vienas teisės subjektas nėra virš įstatymo, visus saisto teisės reikalavimai. Visuotinį įstatymo taikymo privalomumą įtvirtina Konstitucijos 5 straipsnis, kur numatyta, kad valdžios galias riboja Konstitucija, bei 29 straipsnis, įtvirtinantis visų asmenų lygybę prieš įstatymą, teismą ir kitas valstybės institucijas bei pareigūnus, ir draudžiantis diskriminaciją.

Trečiasis A. Vaišvilos išskiriamas teisėtumo principo požymis – įstatymo viršenybė prieš kitus teisės aktus reiškia, kad visi teisės aktai turi atitikti įstatymus, iš kurių aukščiausią juridinę galią turi Konstitucija. Šis elementas tiesiogiai įtvirtintas Konstitucijos 7 straipsnyje, kur nurodoma, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai. Pasak E. Kūrio, Konstitucija, būdama viršesnė už visus kitus teisės aktus, yra teisinės sistemos hierarchijos pagrindas, legitimuojantis visus valdžios sprendimus (Kūris, 2002, p. 17-18). Konstitucinio Teismo praktikoje taip pat aiškinama, kad teisėkūros subjektai turi paisyti iš Konstitucijos kylančios teisės aktų hierarchijos: žemesnės galios teisės aktais negalima reguliuoti klausimų, skirtų reguliuoti tik aukštesnės galios teisės aktais, taip pat žemesnės galios teisės aktuose draudžiama nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruotų su nustatytuoju aukštesnės galios teisės aktuose (Konstitucinio Teismo

2004 m. rugsėjo 15 d., 2005 m. rugsėjo 20 d. ir kiti nutarimai). Taigi, teisės sistemos hierarchinis modelis ne tik padeda užtikrinti teisės aktų teisėtumą, bet ir lemia jų turinį. Hierarchinis teisės sistemos pobūdis tam tikra prasme „varžo“ teisės aktų kūrėjus, lemia teisės aktų turinį, ir užtikrina, kad teisės sistemoje būtų išlaikoma Konstitucijoje įtvirtintų svarbiausių visuomeninių vertybių apsauga. Visi teisės aktai turi būti suderinti su aukštesnės galios teisės aktais, o ypač – su Konstitucija. Atitinkamai, bet koks teisės aktas, prieštaraujantis Konstitucijoje įtvirtintoms nuostatoms, negali būti laikomas teisėtu. Teisės aktų tarpusavio priklausomybė, jų sąlyginis-sąlygojantis pobūdis užtikrina darnią, nuoseklią ir veiksmingą teisės sistemą. Kiekvienas teisės aktas užima konkrečią vietą teisės aktų hierarchijoje, ir tik Konstitucija gali būti laikoma visiškai sąlygojančio turinio teisės aktu, o visi kiti teisės aktai yra išvestiniai ir priklausomi nuo jos. Dėl to, teisės aktų suderinamumas su Konstitucija yra būtina teisėtumo sąlyga, kuri sudaro sąlygas kurti nuoseklią, suprantamą ir efektyvią teisės normų bazę.

Atsižvelgiant į išdėstytą, galima teigti, kad Lietuvos teisės doktrinoje teisėtumo principas aiškinamas akcentuojant formaliuosius reikalavimus, tai yra, teisėtumo principas suprantamas kaip reikalavimas, kad visi teisės subjektai (įskaitant valdžios institucijas ir pareigūnus) savo veikloje griežtai laikytųsi įstatymų reikalavimų, nustatytų įgaliojimų, procedūrinių taisyklių ir tiksliai vykdytų teisės normų paliepimus. Teisėtumo principas taip pat reiškia, kad priimami teisės aktai turi atitikti teisės sistemos hierarchiją, tai yra, savo turiniu privalo neprieštarauti aukštesnės galios teisės aktams, o ypač Konstitucijai, kuri yra aukščiausios galios teisės aktas Lietuvos teisės sistemoje. Šio principo esmė yra užtikrinti darnią, nuoseklią ir veiksmingą teisės sistemą, kurioje teisės normos būtų vienodai suprantamos, taikomos ir vykdomos visoje šalies teritorijoje.

2.2. Teisėtumo principas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir konstitucinėje jurisprudencijoje

Konstitucijos preambulėje įtvirtintas teisinės valstybės siekis. Atitinkamai, Konstitucinis Teismas 2004 m. gruodžio 13 d. nutarime konstatavo, kad teisinės valstybės principo esmė yra teisės viešpatavimas. Tai reiškia, kad valdžios laisvę riboja teisė, kuriai privalo paklusti visi teisinių santykių subjektai, neišskiriant nė teisėkūros subjektų. Visų teisėkūros subjektų diskreciją riboja aukščiausioji teisė – Konstitucija, todėl visi teisės aktai, valstybės ir savivaldybių institucijų bei pareigūnų sprendimai turi atitikti Konstituciją ir jai neprieštarauti. Toks teisinės valstybės principo aiškinimas iš esmės atitinka teisės doktrinoje nurodomus teisėtumo principo elementus. Vis dėlto, teisinės valstybės principo tapatinti su teisėtumo principu negalima, nes teisinės valstybės principas yra gerokai

platesnis. Minėtame nutarime Konstitucinis Teismas taip pat išaiškino, kad teisinės valstybės principas yra itin talpus ir apima daug įvairių tarpusavyje susijusių imperatyvų. Šio principo turinys atskleidžiamas atsižvelgiant į įvairių kitų konstitucinių principų turinį, kaip antai: Konstitucijos viršenybės, vientisumo ir tiesioginio taikymo, tautos suvereniteto, demokratijos, atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo (apimančio *inter alia* prigimtinių teisingumą), valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, teismui, valstybės įstaigoms ir pareigūnams, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo ir apsaugos (apimančio *inter alia* žmogaus teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimą), asmens ir visuomenės interesų derinimo, ir kitų konstitucinių principų turinį (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas). Remiantis konstitucine jurisprudencija, konstitucinis teisinės valstybės principas apima teisėtumo principo elementus, tačiau kartu jis apima ir kitus svarbius teisės principus (teisingumo, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo ir apsaugos, ir kitus). Dėl šios priežasties teisinės valstybės principas negali būti tapatinamas su teisėtumo principu. Visgi, kadangi teisėtumas yra svarbi teisinės valstybės principo dalis, galima teigti, kad teisėtumo principo įtvirtinimas Konstitucijoje pasireiškia per jos preambulėje įtvirtintą teisinės valstybės principą.

Teisėtumo principo elementai pasireiškia ir kitose Konstitucijos nuostatose. Pavyzdžiui, Konstitucijos 5 straipsnio 2 dalyje imperatyviai nustatyta, kad valdžios galias riboja Konstitucija. Ši nuostata įtvirtina, kad teisės aktai turi būti taikomi visiems teisės subjektams, įskaitant aukščiausios valdžios institucijas ir pareigūnus, bei akcentuojamas reikalavimas valdžios institucijoms ir pareigūnams veikti pagal teisės aktais, ypač Konstitucijos, nustatytą tvarką, procedūras ir reikalavimus. Ši nuostata draudžia valdžios institucijoms veikti už įstatymo numatytų kompetencijos ribų, *ultra vires*. Tuo tarpu Konstitucijos 7 straipsnis išreiškia reikalavimus teisės aktų leidybai ir jų galiojimui: 1 dalyje įtvirtinta, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas priešingas Konstitucijai, tuo tarpu 2 dalis įtvirtina, kad galioja tik paskelbti įstatymai. Tai teisinio aiškumo reikalavimas, kuris reikalauja, kad teisės normos būtų viešos, žinomos ir prieinamos kiekvienam teisės subjektui. Konstitucijos 29 straipsnis, nustatantis asmenų lygybės prieš įstatymą principą, iš esmės taip pat išreiškia vieną esminių teisėtumo principo elementų – asmenų lygybę prieš įstatymą, arba visuotinio įstatymo taikymo bendrumą ir privalomumą visiems teisės subjektams. Konstitucinis Teismas savo nutarimuose ne kartą yra akcentavęs šios nuostatos svarbą, konstatuodamas, kad teisiškai reguliuojant visuomeninius santykius būtina paisyti prigimtinio teisingumo reikalavimų, apimančių *inter alia* būtinumą užtikrinti asmenų lygybę įstatymui, teismui ir valstybės institucijoms ar pareigūnams (Lietuvos Respublikos

Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. sausio 16 d., 2010 m. kovo 22 d. nutarimai).

Su teisinio aiškumo ir teisėtumo reikalavimais susijusi ir Konstitucijos 31 straipsnio 4 dalies nuostata, įtvirtinanti, kad bausmė gali būti skiriama ar taikoma tik remiantis įstatymu. Aiškindamas šią nuostatą Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad ja įtvirtintas principas *nulla poene sine lege*, kylantis iš teisinės valstybės principo, ir reiškiantis, kad asmuo negali būti baudžiamas už veiką, už kurią jos atlikimo metu pagal įstatymą nebuvo baudžiama. Anot Konstitucinio Teismo, taikant teisę *inter alia* būtina laikytis tokių iš konstitucinio teisinės valstybės principo kylančių reikalavimų: atsakomybė už teisės pažeidimus turi būti nustatyta iš anksto (*nulla poena sine lege*), o veika nėra nusikalstama, jeigu tai nėra numatyta įstatyme (*nullum crimen sine lege*) (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimai). Atsižvelgiant į tai, kad teisėtumo principas siekia užtikrinti teisės subjektų veiksmų atitikimą įstatymais nustatytiems teisiniams reikalavimams, procedūroms ir kompetencijai, galima pagrįstai sieti *nulla poene sine lege* principą su teisėtumo principo elementais. Visgi, *nulla poene sine lege* principas nėra absoliutus. Kaip pažymi Konstitucinis Teismas, baudžiamuosiuose įstatymuose tam tikrais atvejais gali būti nustatyta šio principo išimtis (pavyzdžiui, taikytina nusikaltimams pagal tarptautinę teisę ar bendruosius teisės principus, *inter alia* genocido nusikaltimui, apibrėžiamam pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas), „nes tik taip būtų paisoma iš Konstitucijos 135 straipsnio 1 dalies kylančio ir su konstitucinio teisinės valstybės principo išreiškiamais atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės, teisinės valstybės siekiais susijusio reikalavimo Lietuvos Respublikos baudžiamaisiais įstatymais, susijusiais su atsakomybe už tarptautinius nusikaltimus, nenustatyti žemesnių standartų nei nustatytieji pagal visuotinai pripažintas tarptautinės teisės normas“ (Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas). Taigi, tam tikrais atvejais, siekiant Konstitucijoje įtvirtintų teisinės valstybės tikslų, teisėtumo principo reikalavimas, kad bausmė už nusikalstamas veikas turi būti nustatyta įstatyme, ir gali būti taikoma tik galiojančio įstatymo nustatytais atvejais, gali būti peržengiamas.

Esminės svarbos yra Konstitucijos 109 straipsnio nuostatos, įtvirtinančios teisėtumo reikalavimus teismui: 1 dalis įtvirtina, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai, o 3 dalis įtvirtina, kad teisėjai, nagrinėdami bylas, klauso tik įstatymo. Ši konstitucinė nuostata, visų pirma, lemia, kad teisingumą vykdančius aktus gali priimti tik teismai, ir atitinkamai, draudžia teisėjams priimti sprendimus, neatitinkančius įstatymų reikalavimų ir nuostatų. Taip aukščiausiu reguliavimo lygiu įtvirtintas teismo sprendimo

teisėtumo reikalavimas. Ši nuostata plačiau bus analizuojama ketvirtojoje darbo dalyje, siekiant nustatyti teisingumo ir teisėtumo principų santykį ir šio santykio problematiką.

Tai tik kelios Konstitucijos nuostatos, vienaip ar kitaip įtvirtinančios teisėtumo principo turinį sudarančius elementus. Atsižvelgiant į tai, kad teisėtumo principas yra vienas iš teisinės valstybės principo sudedamųjų dalių, bei kad teisėtumo principą sudarantys elementai yra įtvirtinti ne vienoje konstitucinėje nuostatoje, galima teigti, kad teisėtumo principas yra konstitucinis teisės principas. Tai reiškia, kad teisėtumo principas Konstitucijoje pasireiškia aiškinant įvairias Konstitucines normas, kuriose išreiškiami skirtingi teisėtumo principo turinį sudarantys elementai.

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje galima rasti konkrečių teisėtumo principo sampratos išaiškinimų. Visų pirma, Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje pabrėžiama, jog teisėtumo principas reiškia reikalavimą, kad visi teisės aktai turi atitikti aukštesnės galios teisės aktus, o galutinėje stadijoje – Konstituciją. Be to, akcentuojama, jog kiekvienas teisės aktas turi būti priimamas laikantis nustatytų teisinių procedūrų ir negali prieštarauti aukštesnės galios teisės normoms (Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas). Be to, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad teisėtumo principas įpareigoja valstybės institucijas veikti tik įstatymų nustatyta tvarka, užtikrinant, kad kiekvienas valdžios veiksmas turėtų teisinį pagrindą ir nebūtų viršijami valdžiai suteikti įgaliojimai (Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas). Nurodyti Konstitucinio Teismo išaiškinimai išreiškia formalią teisėtumo principo sampratą, pagal kurią šio principo esmė yra reikalavimas, kad teisės subjektai veiktų pagal teisę, laikytųsi nustatytų įgaliojimų ir procedūrų, o valdžios subjektų priimami teisės aktai neprieštarautų aukštesnės galios teisės aktams. Tačiau, kituose nutarimuose Konstitucinis Teismas pateikia platesnę teisėtumo principo interpretaciją. Pavyzdžiui, Konstitucinis Teismas yra išaiškinęs, jog teisėtumo principas apima ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos aspektus. Atitinkamai, aiškindamas Konstitucijos 20 straipsnio 2 dalį, Teismas pabrėžė, kad sulaikymo teisėtumas reikalauja, jog asmeniui nebūtų atimta laisvė kitaip, kaip tokiais pagrindais ir pagal tokias procedūras, kokios yra nustatytos įstatyme (Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 9 d. nutarimas). Šie Konstitucinio Teismo išaiškinimai leidžia teigti, kad konstitucinėje jurisprudencijoje teisėtumo principo samprata aiškinama plačiau, nei vien formalus reikalavimas teisės subjektams tinkamai laikytis teisės normų bei jose nustatytų procedūrų ir neviršyti kompetencijos ribų. Teisėtumo principo turinys konstitucinėje jurisprudencijoje yra siejamas su kitais konstitucinės reikšmės teisės principais, įtvirtinančiais tam tikrus vertybinius teisės kriterijus, saugančiais pagrindines visuomenės vertybes ir žmogaus teises

bei laisves. Taigi, Konstitucinio Teismo formuojama teisėtumo principo samprata apima tiek formaliuosius, tiek turininguosius teisėtumo principo elementus.

Analizuojant konstitucinę jurisprudenciją svarbu pažymėti, kad, kaip teigia E. Jarašiūnas, oficialioji konstitucinė doktrina yra formuojama ne visa iš karto, ji formuojama laipsniškai ir nuosekliai, anksčiau atskleistus elementus papildant naujais (Jarašiūnas, 2006, p. 26). Tai reiškia, kad konstitucinė jurisprudencija vystosi palaipsniui, byla po bylos, vis papildant ir plėtojant jau suformuotą nuostatą ir išaiškinimus. Todėl visuomet išlieka galimybė, kad ateityje Konstitucinis Teismas suformuos kitokius teisėtumo principo turinį sudarančius elementus, ar pakeis šio principo aiškinimą. Nepaisant to, vis tiek būtina atsižvelgti į iki šios dienos suformuotą konstitucinę jurisprudenciją ir joje pateikiamą teisėtumo principo sampratą aiškinimą, kadangi, kaip pabrėžia E. Jarašiūnas, „Jurisprudencinė konstitucija – tai ta pati Konstitucija, tik sukonkretinta. Jurisprudencinės konstitucijos tekstas savo teisine verte lygiavertis akto, vadinamo konstitucija, tekstui. Tik šis tekstas labiau išplėtotas, daug konkretnesnis“ (Jarašiūnas, 2006, p. 27).

Apibendrinant, galima teigti, kad teisėtumo principas yra konstitucinis teisės principas, o tai reiškia, kad jis turi esminę reikšmę visai šiuolaikinei Lietuvos teisės sistemai. Teisėtumo principo elementai įtvirtinti ne vienoje Konstitucinėje nuostatoje. Šio teisės principo samprata konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinama akcentuojant tiek formaliuosius, tiek turininguosius teisėtumo principo požymius. Taigi, teisėtumo principas konstitucinėje jurisprudencijoje aiškinamas plačiau nei vien formalus reikalavimas laikytis teisės normų – jis siejamas su kitais konstituciniais bendraisiais teisės principais ir imperatyvais, ir, veikdamas kartu su kitais konstituciniais teisės principais, sudaro teisinės valstybės principo sudėties elementus.

2.3. Teisėtumo principas kituose Lietuvos Respublikos teisės aktuose

Teisėtumo principas ir jį sudarantys elementai įtvirtinti ne vien Konstitucijoje, bet ir kitų nacionalinės teisės aktų nuostatose. Analizuojant, kaip teisėtumo principas įvardijamas šiuose įstatymuose, aiškėja, kad teisėtumo principas dažniausiai nurodomas kaip vienas pagrindinių šiais įstatymais reglamentuojamų įvairių valstybinių teisinių institucijų ir jų pareigūnų veiklos principų, kuriuo turi būti grindžiama teisinė šių subjektų veikla. Tokiu būdu teisėtumo principas įtvirtintas Lietuvos Respublikos vyriausybės įstatymo 4 straipsnyje, Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymo 4 straipsnio 2 dalyje, Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymo 4 straipsnio 2 dalyje, Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 4 straipsnio 2 dalyje, ir kituose įstatymuose.

Yra ir nacionalinių norminių teisės aktų, kuriuose teisėtumo principas įtvirtintas ne vien kaip vienas pagrindinių šiais įstatymais reglamentuojamų teisinių institucijų ir jų pareigūnų veiklos principas, bet ir plačiau paaiškinama šio principo sampratos reikšmė. Šie aiškinimai leidžia vertinti, kaip įstatymų leidėjas suvokia teisės principo sampratą. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 4 straipsnio 5 punkte nurodoma, kad teisėtumo principas reiškia, jog „savivaldybės institucijų ir įstaigų veikla grindžiama Konstitucija, įstatymais ir kitais teisės aktais“. Tuo tarpu, Lietuvos Respublikos karo policijos įstatymo 4 straipsnio 2 punkte teisėtumo principo, kaip vieno pagrindinių Karo policijos veiklos principų, turinys paaiškinamas nurodant, jog „karo policijos pareigūnas privalo vienodai tarnauti visiems žmonėms, nepaisydamas tautybės, rasės, lyties, kalbos, kilmės, socialinės padėties, religinių įsitikinimų ir politinių pažiūrų; nepiktnaudžiauti jam suteiktomis galiomis; naudoti savo tarnybos laiką efektyviai ir tik tarnybos tikslams“. Šis aiškinimas, skirtingai nei aiškinimas, pateikiamas Vietos savivaldos įstatyme, labiau atsižvelgia į vertybinius teisėtumo principo kriterijus, sieja teisėtumo principą su lygybės ir nediskriminavimo reikalavimais. Korupcijos prevencijos įstatyme, pateikiama tokia teisėtumo principo samprata: „korupcijai atsparios aplinkos kūrimo priemonės įgyvendinamos laikantis Lietuvos Respublikos Konstitucijos, įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimų ir užtikrinant asmens teisių ir laisvių apsaugą; korupcijos prevencijos subjektai turi užtikrinti, kad savo veiksmais ar neveikimu jie nesudarys sąlygų korupcinio pobūdžio teisės pažeidimams“. Šis apibrėžimas atsižvelgia tiek į reikalavimą paisyti teisės aktų reikalavimų, tiek į labiau vertybinio pobūdžio kriterijus – asmens teises ir laisves, be to, akcentuoja ir asmeninės atsakomybės elementą, įtvirtinant, kad pareigūnai (korupcijos prevencijos subjektai) turi pareigą užtikrinti, kad savo veiksmai (neveikimu) nesudarys sąlygų korupcinio pobūdžio teisės pažeidimams. Teisėtumo principo samprata atskleidžiama ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso 4 straipsnio 1 dalyje, kur teisėtumo principas, kaip ir kituose minėtuose specialiuosiuose įstatymuose, nurodytas kaip vienas iš principų, kuriais turi būti grindžiamas bausmių vykdymas, ir paaiškinama, kad šio principo esmė tokia, kad „bausmės vykdymo pagrindas yra tik įsiteisėjęs apkaltinamasis Lietuvos Respublikos teismo nuosprendis arba Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 315 straipsnyje nustatytu atveju – neįsiteisėjęs apkaltinamasis Lietuvos Respublikos teismo nuosprendis, o Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių ir Lietuvos Respublikos įstatymų numatytais atvejais bausmės vykdymo pagrindas yra užsienio valstybės teismo arba tarptautinės teisminės institucijos įsiteisėjęs apkaltinamasis nuosprendis (sprendimas)“. Šis teisėtumo principo apibrėžimas

atsižvelgia tik į reikalavimą laikytis įstatymo nustatytų procedūrų, neatsižvelgia į platesnę, kituose specialiuose įstatymuose nurodomą teisėtumo principo reikšmę.

Vertinant įstatymų leidėjo pateikiamą teisėtumo principo sampratos apibrėžimą skirtinguose specialiuosiuose įstatymuose, galima teigti, kad šie apibrėžimai akcentuoja skirtingus teisėtumo principo elementus. Dažniausiai įstatymų leidėjas teisėtumo principą sieja su nuostata, kad valstybinių institucijų, pareigūnų ir kitų teisės subjektų veikla turi atitikti Konstituciją, įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimus, atitinkamai, šie subjektai turi pareigą nepažeisti teisės aktuose nustatytos tvarkos, procedūrų, teisinių reikalavimų ar viršyti suteiktą įgaliojimą ir kompetencijos ribų. Rečiau įstatymų leidėjas sieja teisėtumo principo turinį su vertybinio pobūdžio kriterijais ir kitais teisiniais principais, tokiais kaip teisingumo, lygybės, nediskriminavimo principais. Tai rodo, kad teisėtumo principas įstatymų leidėjo skirtinguose įstatymuose kartais aiškinamas siauriau, teisėtumo principą suvokiant kaip teisės subjektų veiksmų formalų atitikimą galiojančiai teisei, tai yra, subjektų veikimą pagal teisę, o kartais – plačiau, teisėtumo principą suvokiant ne vien kaip tinkamą subjektų veikimą pagal teisę, bet ir apimančią vertybinius, su žmogaus teisių ir laisvių apsauga susijusius teisės principus.

Apibendrinant, galima konstatuoti, kad teisėtumo principas yra vienas svarbiausių, fundamentaliausių Lietuvos teisės sistemos principų, vienaip ar kitaip darantis įtaką kiekvienai teisės sričiai. Jis užtikrina efektyvų teisės sistemos veikimą, jos darnų ir nuoseklų pobūdį. Nors teisėtumo principo sampratoje dažniausiai akcentuojami formalūs šio principo reikalavimai (pavyzdžiui, reikalavimas tinkamai laikytis įstatymų, nepažeisti įstatymuose nustatytos kompetencijos ribų), platesnė šio principo sampratos analizė leidžia teigti, kad šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje teisėtumo principo samprata apima ir turininguosius, vertybinius teisės aspektus. Teisėtumas, būdamas konstituciniu principu ir teisinės valstybės principo sudėtinis elementas, padeda užtikrinti teisės viršenybę, veikia kaip Konstitucijoje ir kituose norminiuose teisės aktuose įtvirtintų svarbiausių visuomeninių vertybių apsaugos mechanizmas.

3. Teisingumo ir teisėtumo principų santykis Lietuvos teisės sistemoje ir šio santykio problematika

Remiantis ankstesnėse šio darbo dalyse pateikta teisingumo ir teisėtumo, kaip savarankiškų teisės principų, sampratų analize, galima teigti, kad šių konstitucinių teisės principų turinys yra skirtingas. Pavyzdžiui, teisingumo principo teisinė samprata siejama su moraliniais vertinimo kriterijais, pagal kuriuos vertinamas asmenų elgesys, bei filosofine dimensija, kuri suteikia teisingumo principui tam tikrą neapibrėžtumo elementą, kadangi filosofijoje nėra vieningai pripažįstamos vienintelės, statiškos teisingumo sampratos. Tuo tarpu, teisėtumo principo tikslas gali būti suvokiamas kaip siekis užtikrinti tinkamą ir efektyvų teisės sistemos veikimą, jos darnų ir nuoseklų pobūdį. Pažymėtina, kad nors teisėtumo principo turinys tiek teisės doktrinoje, tiek konstitucinėje jurisprudencijoje ir teisės aktuose siejamas su formaliais teisiniais kriterijais ir reikalavimais (pavyzdžiui, reikalavimas tinkamai laikytis įstatymų, neviršyti nustatytų kompetencijos ribų), šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje teisėtumo principas yra siejamas ir su vertybiniais aspektais, bei pažymima, kad jis veikia kaip teisės saugomų svarbiausių visuomeninių vertybių – taip pat ir teisingumo – apsaugos mechanizmas. Teisėtumo principas užtikrina teisinį stabilumą ir aiškumą, tuo tarpu teisingumo principas siekia užtikrinti moralią, vertybiškai turiningą teisės sistemą ir teisės aiškinimą. Nepaisant sampratų skirtumų, teisingumo ir teisėtumo principai turi veikti kartu, vienas kitam neprieštarauti. Atitinkamai, ir Konstitucinis Teismas yra pažymėjęs, kad visos Konstitucijos nuostatos yra tarpusavyje susijusios ir sudaro vieningą, darnią sistemą; tarp Konstitucijoje įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra, ir nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti taip, kad būtų iškreiptas arba paneigtas kurios nors kitos Konstitucijos nuostatos turinys, nes taip būtų iškreipta visa konstitucinio teisinio reguliavimo esmė, pažeista konstitucinių vertybių pusiausvyra (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas).

3.1. Teisingumo ir teisėtumo principų taikymas ir veikimas kartu

Teisingumo ir teisėtumo, kaip savarankiškų teisės principų, santykis pasireiškia pirmiausia tuo, kad abu šie teisės principai laikomi bendraisiais konstituciniais teisės principais. Tai reiškia, kad jų santykis turi būti analizuojamas pirmiausia suvokiant teisės principų reikšmę šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje.

Bendrai, žodis *principas* kildinamas iš lotynų kalbos (lot. *principium*), lietuvių kalboje reiškia pradžią, pagrindą (Kūris, 2001, p. 54). Teisės doktrinoje nurodoma, kad „pagal žodynuose pateikiamas galimas reikšmės, žodis principas gali būti suprantamas kaip

įsitikinimas, lemiantis žmogaus požiūrį į tikrovę, jo elgesio ir veiklos normas; kaip pagrindinė kokios nors teorijos, mokslinės sistemos, požiūrio, koncepcijos idėja, pagrindinis pradinis teiginys ar devizas; kaip svarbiausioji kurios nors organizacijos, partijos, sąjungos, valstybės, žinybos nuostata; kaip pagrindinė kurio nors įrenginio, mechanizmo sandaros arba veikimo savybė. Atsižvelgiant į nurodytą, pagal bendrai pripažįstamą reikšmę *principas* suvokiamas kaip pagrindas, esminė nuostata, pirmasis ar kreipiantis pradasis, nulemiantis tam tikro reiškinio turinį, vyksmą ar atskirus elementus. Tai yra bendroji nuostata, dėsnis, kuriuo remiantis veikia tam tikri procesai, pagal kurį vyksta ar turi vykti kokia nors veikla“ (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 108). Pažymėtina, kad principo samprata yra aktuali ne vien teisės, bet ir kitoms – pavyzdžiui, moralės, filosofijos, politikos, ekonomijos – sritims ir disciplinoms. Principą suvokiant kaip tam tikro reiškinio pamatinę nuostatą, pagrindą, pradą, šią sampratą galime pritaikyti ir konkrečiai teisės sričiai. Atitinkamai, *teisės principais* yra laikomos pamatinės teisės sistemos nuostatos, pamatiniai dėsniai, fundamentalūs pradai, kuriais grindžiamas teisinis reguliavimas ir teisinė praktika, tai yra, teisės kūrimas, teisės aiškinimas bei taikymas (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 109).

Teisės principai yra pakankamai populiari tema Lietuvos teisės doktrinoje, daugelis autorių vienais ar kitais aspektais yra nagrinėję teisės principų sampratą, jų esmę ir specifiką¹. Dėl to teisinėje literatūroje galima rasti ne vieną teisės principų sampratos apibrėžimą. Pavyzdžiui, plačiai teisės principų sampratą, reikšmę ir veikimą analizavęs Lietuvos teisės doktrinos atstovas teisininkas, konstitucionalistas, profesorius E. Kūris nurodo, kad teisės principai yra teisės ir jos sistemos pamatinės nuostatos, kuriomis grindžiamas visas teisinis reglamentavimas, visi teisiniai sprendimai, taigi teisės principai persmelkia bei kreipia ir pačią teisę (jos nuostatas), ir teisės realizavimą (Kūris, 2001, p. 54). Panašiai teisės principus apibrėžia ir A. Vaišvila, kurio teigimu, teisės principai – tai bendro pobūdžio idėjos, konkretinančios teisės sampratą, kurios nurodo, kokio pobūdžio turėtų būti kuriamos teisės normos, kaip turėtų būti sprendžiamos konkrečios teisinės bylos, kad kiekvienu teisinio reguliavimo atveju būtų įgyvendinami teisės sampratos formuluojami tikslai (Vaišvila, 2006, p. 146). Tuo tarpu, G. Lastauskienė atkreipia dėmesį į tai, kad teisės principai yra tokie elgesio standartai, kurie pasižymi abstraktumu, visada turi moralinę dimensiją ir šiuo aspektu yra labai artimi vertybėms (Lastauskienė, 2012, p. 49). Apibendrinant nurodytas skirtingų autorių pateikiamas teisės principų sampratas, galima teigti, kad Lietuvos teisės doktrinoje teisės principai suvokiami kaip moralinę

¹ Lietuvos autoriai, nagrinėję teisės principus: E. Kūris, A. Vaišvila, G. Lastauskienė, V. Mikelėnas, ir kiti.

dimensiją turinčios bendro pobūdžio, visą teisinį reguliavimą ir teisės taikymą persmelkiančios pamatinės nuostatos, kurios nustato, kokio pobūdžio turi būti kuriamos teisės normos ir kaip turi būti sprendžiamos konkrečios teisinės bylos, kad kiekvienu atveju būtų įgyvendinami teisės sampratoje formuluojami tikslai.

Visgi, doktrinoje pastebima, kad teisės moksle nėra vieningos pozicijos dėl to, kas konkrečiai turėtų būti laikoma teisės principais (Baltrimas, Lankauskas, 2014, p. 6). Tikėtina, kad tokį neapibrėžtumą bent iš dalies lemia tai, kad teisės filosofijos teorijoje nėra vieno, visuotinai pripažįstamo susitarimo dėl pačios teisės sampratos, ir vargu, ar toks susitarimas įmanomas (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 23). Bendriausia prasme, teisė yra suvokiama kaip žmonių tarpusavio santykių socializavimo priemonė ir visuomenės elgesio reguliavimo sistema, grindžiama faktinių socialinių santykių pagrindu, teisės nuostatose įtvirtinant ir oficialiai sankcionuojant reikalaujamo elgesio modelius (Kūris, 2001, p. 47; Vaišvila, 2004, p. 26). Vis dėlto konkreti teisės samprata ir ją sudarančių elementų, tokių kaip teisės principai, specifika bei reikšmė priklauso nuo to, kokia teisės filosofijos teorija remiamasi aiškinant teisės sampratą. Teisinėje literatūroje išskiriamos trys pagrindinės teorinės teisės sampratos formavimo kryptys: 1) prigimtinių teisės teorija, kuri teisei kelia moralumo ir turinio reikalavimus, 2) pozityvistinės teisės teorija, kuri siekia teisę atriboti nuo visų „metafizinių“ elementų, įskaitant ir moralę, bei 3) sociologinė teisės teorija, kuriai labiausiai rūpi, kaip teisė pasireiškia ir veikia realiame pasaulyje (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 24). Visgi, teisės doktrinoje pažymima, kad pagrindinės teisės sampratą apibūdinančias idėjas galima suskirstyti į dvi pagrindines idėjines kryptis, kurias G. Lastauskienė įvardija kaip vertybiškai orientuotas ir vertybiškai neutralias teisės sampratas, o A. Vaišvila įvardija kaip pozityvistinę ir nepozityvistinę teisės teorijas (Vaišvila, 2004, p. 69; Lastauskienė, 2006, p. 7). Pasak A. Vaišvilos, mūsų laikų teisės sampratos paieškas šiandien Europoje vyksta integruojant teisinio pozityvizmo ir prigimtinių teisės idėjas: iš pozityvizmo siekiama perimti jo nustatytus formaliuosius, su teisėtumu asocijuojamus teisės požymius, o iš prigimtinių teisės – turininguosius, asocijuojamus su teisingumu (Vaišvila, 2004, p. 102). Kaip buvo pažymėta analizuojant teisingumo principą šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje, moralinių idėjų kaip teisės sistemos pagrindo pripažinimas kyla iš vertybiškai orientuotos prigimtinių teisės teorijos.

Prigimtinai teisei, priešingai nei pozityviosios teisės teorijai, svarbiau yra ne tai, kokia teisė yra, o kokia ji turėtų būti. Atsižvelgiant į vertybinę prigimtinių teisės teorijos teisės sampratos suvokimą, galima teigti, kad teisės principai, suvokiami kaip moralinė dimensija pasižyminčios bendro pobūdžio, visą teisinį reguliavimą ir teisės taikymą

persmelkiančios pamatinės nuostatos, nustatančios, kokio pobūdžio turi būti kuriamos teisės normos ir kaip turi būti sprendžiamos konkrečios teisinės bylos, kad kiekvienu atveju būtų įgyvendinami teisės sampratoje formuluojami tikslai, turi ypač svarbią reikšmę prigimtinės teisės teorijoje, ir prigimtinės teisės teorijos požiūriu yra laikomi svarbiais teisės sistemos elementais. Tuo tarpu, pozityvioji teisės samprata laikoma vertybiškai neutralia, nes ji siekia tirti tik objektyviai išreikštą teisinę tikrovę, taikant empirinius pažinimo metodus (Lastauskienė, 2006, p. 7). Teisinis pozityvizmas yra XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios teisinė ideologija, pabrėžianti valstybės vaidmens teisėje išaukštinimą (Vaišvila, 2004, p. 76). Teisiniam pozityvizmui rūpi, kokia teisė iš tiesų yra, o ne kokia ji turėtų būti. Šiai teorijai būdingas siekis suformuoti visiškai objektyvią ir savarankišką teisės sampratą, siekiant atskirti teisę nuo moralės, bet kokių metafizinių samprotavimų ir neteisinio (istorinio, politinio, sociologinio, kito) konteksto (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 28). Teisinio pozityvizmo požiūriu, teisė – tai valstybės valią išreiškiančių įpareigojančio pobūdžio teisės normų rinkinys. Atitinkamai, teisiniam pozityvizmui moralę būdinga griežtai atskirti nuo teisės, o tai reiškia, kad moralumas nėra laikomas būtinu teisės požymiu, todėl net ir amoralaus turinio teisė gali būti laikoma teisėta ir įpareigojančia, kol nėra panaikinta įstatymų leidėjo. Griežčiausia teisinio pozityvizmo forma yra normatyvizmas, siekiantis susiaurinti teisės sampratą iki elgesio taisyklės (teisės normos) ir tirti teisę tik logikos bei kalbos požiūriu. Normatyvizmo pradininku ir pagrindiniu atstovu pripažįstamas austrų teisininkas H. Kelsenas, kuris teisę siekė tirti tik kaip teisės normų, kurių vykdymas garantuojamas valstybės prievarta, sistemą, ją visiškai attribojant nuo visuomenėje egzistuojančių interesų ir vertybinio turinio. Kita vertus, teisės doktrinoje pažymima, kad ne visi teisinio pozityvizmo teorijos šalininkai kategoriškai atmetė galimybę, jog moralė tam tikra prasme gali būti susijusi su teise, tačiau, teisinio pozityvizmo požiūriu, teisės ir moralės ryšys nėra teisės mokslo dalykas, o teisės turinio (ne)moralumas neturi poveikio teisinių įpareigojimų galiojimui (Vaišvila, 2004, p. 76-80).

Vertinant teisės principų reikšmę teisinio pozityvizmo formuojamoje teisės sampratoje, galima teigti, kad ši teorija teisės principų nelaiko esminiais teisės sampratos elementais. Kaip minėta, teisės doktrinoje teisės principai suvokiami kaip bendro pobūdžio visą teisinį reguliavimą ir teisės taikymą persmelkiančios pamatinės nuostatos, pasižyminčios moralumo dimensija. Be to, teisinio pozityvizmo teorija daugiau dėmesio skiria teisės formai, o ne jos nuostatų turiniui, tuo tarpu, teisės doktrinoje nurodoma, kad teisės principai nebūtinai turi būti eksplicitiškai įtvirtinti konkretaus teisės akto tekste, o gali būti išvedami iš kitų normų ar principų, „pasiskolinami“ iš moralės ar „randami“ papročiuose (Baltrimas, Lankauskas, 2014, p. 6). G. Lastauskienė pažymi, kad teisinio

pozityvizmo pozicija, jog teisė – tai suvereno (valstybės) nustatytų ir prievarta garantuojamų taisyklių visuma, riboja galimybę interpretuoti teisinį tekstą ir įpareigoja ieškoti teisiniame tekste tikrosios įstatymų leidėjo valios, taip užkertant kelią tiesioginiam teisės principų taikymui (Lastauskienė, 2006, p. 13). Nurodytos teisės principų charakteristikos iš esmės nėra suderinamos su teisinio pozityvizmo akcentuojama teisės samprata, dėl to, galima teigti, kad teisinio pozityvizmo teorijos požiūriu, teisiniams principams teisės sistemoje nėra suteikiama esminė reikšmė.

Tiek teisinio pozityvizmo, tiek prigimtinės teisės idėjos buvo svarbios formuojant šiuolaikinę teisės sampratą. Teisės doktrinoje pažymima, kad nuo XIX a. iki XX a. vidurio dominavo teisinio pozityvizmo teorijos idėjos, tačiau, antrojoje XX a. pusėje, po Antrojo pasaulinio karo, teisinėje bendruomenėje vėl buvo atgaivinta diskusija apie prigimtinę teisę, ieškant įvairiausių būdų pagrįsti šią idėją (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 25). Pernelyg formaliai vertinant teisės sampratą buvo suvokta, jog teisę atibojant nuo vertybinių elementų ji gali tapti neribotos, amoralios valdžios įteisinimo įrankiu. Visgi, šiuolaikinėje teisės sampratoje galima įžvelgti tiek pozityvistinės teisės teorijos, tiek prigimtinės teisės teorijos idėjų. Teisės doktrinoje teigiama, kad šiais laikais dominuojanti teisės sampratos teorija yra pasaulietinė prigimtinės teisės teorija, prigimtinę teisę grindžianti ne, pavyzdžiui, dieviškuoju autoritetu, o proto postulatais. Šiuo atveju, prigimtinei teisė suprantama kaip tam tikri fundamentalūs moralės principai – tarp jų ir teisingumas (Lastauskienė *et al.*, 2020, p. 25-26). Pažymėtina, kad dauguma bendrųjų konstitucinių teisės principų sutampa su tam tikrais moralės principais, dėl to šiuolaikinėje teisės sampratoje yra akcentuojama teisės principų reikšmė. Tai patvirtina ir anksčiau aptartos Lietuvos teisės doktrinos atstovų pateikiamos teisės principų sampratos, kuriose akcentuojama, kad teisės principai, kaip fundamentalios teisės tikslus išreiškiančios idėjos, kreipia ir formuoja visą teisės sistemą.

Praktinę teisės principų reikšmę teisės sistemoje padeda suvokti šių teisės elementų funkcijų išskyrimas. Teisės doktrinoje nurodoma, kad teisės principai atlieka keturias funkcijas: reglamentavimo, interpretavimo, teisės spragų ir kolizijų šalinimo (Vaišvila, 2004, p. 156; Vileita *et al.*, 2009, p. 49). Šios funkcijos taikomos visiems teisės principams, taigi, ir teisingumo bei teisėtumo principams. Atitinkamai, reglamentavimo funkcija reiškia, kad valstybė, reglamentuodama civilinius teisinius santykius, įstatymų leidybai turi taikyti bendruosius teisės principus. E. Kūris šią funkciją apibūdina kaip pozityviają, nes taip pasireiškia „organizacinis“ teisės principų poveikis visai teisės sistemai, kuomet teisės principai, persmelkdamie bei kreipdami pačią teisę ir jos realizavimą, užtikrina teisės

sistemos darną, jos elementų neprieštaringumą, taigi ir atitinkamai koordinuoja teises nuostatas (Kūris, 2001, p. 54). Interpretavimo funkcija reiškia, kad teisės normos turi būti aiškinamos ir taikomos remiantis teisės principais, tai yra, aiškinamų normų turiniui reikia suteikti tokią reikšmę, kuri atitiktų teisės principų dvasią ir jiems neprieštarautų. Šiuo atveju, E. Kūris išskiria negatyviąją teisės principų funkciją. Anot autoriaus, teisės principai veikia kaip svarbus kriterijus, kuriuo remiantis galima verifikuoti teisiškai reikšmingų sprendimų teisėtumą, patikrinti, ar įstatymų leidėjas ir valstybės pareigūnai savo veikloje nepažeidžia tam tikrų teisių standartų (Kūris, 2001, p. 54). Teisės spragų šalinimo funkcija reiškia, kad teisės spragos atveju, nesant galimybės taikyti įstatymo analogiją, teisinis ginčas turi būti sprendžiamas remiantis teisės principais. Kolizijų šalinimo funkcija reiškia, kad, esant dviejų teisės normų kolizijai, reikia teikti pirmumą tai normai, kuri labiau atitinka teisės principų esmę (Vileita *et al.*, 2009, p. 49). Remiantis išdėstytu, galima teigti, jog Lietuvos teisės doktrinoje pripažįstama, kad teisės principų praktinė reikšmė pasireiškia įvairiais aspektais per jų atliekamas funkcijas.

Visgi, teisės principų taikymas teisės praktikoje kai kurių autorių yra vertinamas, bent iš dalies, kritiškai. Pavyzdžiui, G. Lastauskienė, analizuodama korektiškas teisės principų taikymo prielaidas, atkreipia dėmesį į tai, jog „Lietuvos teisinėje doktrinoje kartais nekritiškai plėtojamos mintys, kad (teisės) principai yra savarankiškos teisinio reguliavimo priemonės, ignoruojant galimą tokio teiginio samprotavimo spekuliatyvumą, ir tai kelia tam tikrų abejonių“. Anot autorės, „kyla klausimas, kokių mastu vertinamo asmens elgesys turi atitikti principą, kad būtų galima konstatuoti jį (elgesį) esant teisėtą, ir kokių mastu pažeisti, kad būtų konstatuotas padarytas teisės pažeidimas, ir pritaikyta represinė ar restitucinė teisinė sankcija“ (Lastauskienė, 2012, p. 51). Ši pozicija pabrėžia teisės principams būdingą platumą ir tam tikrą neapibrėžtumą. Iš tiesų, praktikoje taikant teisės principus kaip interpretavimo kriterijus ar teisinio reguliavimo spragų užpildymo priemones, dėl jų specifikos gali kilti pagrįstų abejonių dėl tokio taikymo tinkamumo. Todėl galima teigti, kad teisės principais neturėtų būti piktnaudžiaujama, jie turėtų būti taikomi itin atsargiai, aiškiai ir pagrįstai argumentuojant jais remiantis priimtus teisiškai reikšmingus sprendimus. Teisės mokslo literatūroje taip pat atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad be instancinės kontrolės, iš esmės nėra jokių saugiklių, kurie neleistų teisėjams piktnaudžiauti principais (Baltrimas, Lankauskas, 2014, p. 13). Visgi, ši teisės principų taikymo problematika nepaneigia, kad teisės principai, taip pat teisingumas ir teisėtumas, atlieka reikšmingą vaidmenį šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje, kuris pasireiškia per teisės doktrinoje išskiriamas teisės principų funkcijas.

Kaip specifinė teisės principų rūšis išskiriami konstituciniai principai, tai yra, teisiniai principai, turintys konstitucinį pagrindą. Lietuvos teisės sistemoje Konstitucija yra aukščiausios galios teisės aktas, tai įtvirtina Konstitucijos 7 straipsnio 1 dalies nuostata, kurioje numatyta, kad negalioja joks įstatymas ar kitas aktas, priešingas Konstitucijai. Ši nuostata taip pat išreiškia hierarchinę visos teisės sistemos struktūrą. Vadinasi, Konstitucijoje įtvirtinti teisės principai turi aukščiausią galią, lyginant su žemesnio lygmens teisės aktais įtvirtintais teisės principais. E. Kūris pažymi, kad būtent konstituciniais principais turi būti grindžiama visa teisės sistema, visi teisinio reglamentavimo elementai, visos teisės aktuose suformuluotos bendro pobūdžio nuostatos – įskaitant teisės normas, tai yra, bendro pobūdžio elgesio taisykles. Dėl to, autoriaus teigimu, konstitucinių principų atveju ir jau aptartos teisės principams priskiriamos funkcijos įgauna specifinę reikšmę: „viena vertus, legitimumo elementą čia papildo legalumo (konstitucingumo) dimensija, kita vertus, konstituciniai principai turi ne tik teisinio reglamentavimo kritikos, bet ir jo rezultatyvaus kvestionavimo potencialą (Kūris, 2001, p. 54). Tai reiškia, kad teisės akto neatitikimas konstituciniams principams suteikia pagrindą kelti klausimą dėl tokio teisės akto teisėtumo ir legitimumo. Remiantis išdėstytu, galima teigti, kad konstituciniai teisės principai užima ypatingą vietą teisės principų sistemoje. Atitinkamai, kituose teisės aktuose įtvirtinti teisės principai ir visi apskritai visi teisės aktai privalo atitikti konstitucinius principus ir negali jų paneigti.

Apibendrinant galima teigti, kad šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje teisės principai yra laikomi reikšmingais ir realią praktinę reikšmę turinčiais teisės sistemos elementais. Jie suvokiami kaip pamatinės, moralinę dimensiją turinčios bendro pobūdžio nuostatos, kurios persmelkia ir formuoja visą teisinį reguliavimą, nustato, kokio pobūdžio turi būti kuriamos teisės normos ir kaip turi būti sprendžiamos konkrečios teisinės bylos, kad kiekvienu atveju būtų įgyvendinami teisės sampratoje formuluojami tikslai. Aukščiausią galią turintys teisės principai yra konstituciniai teisės principai. Pažymėtina, kad teisingumas ir teisėtumas yra laikomi konstituciniais teisės principais, dėl to, pasižymėdami konstituciniams teisės principams būdinga specifika, šie principai persmelkia ir formuoja visą teisinį reguliavimą, nustato, kaip ir kokio pobūdžio turi būti kuriamos teisės normos, kaip turi būti sprendžiamos konkrečios teisinės bylos; taigi, teisingumas ir teisėtumas šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje veikia kartu siekiant įgyvendinti teisės sistemos tikslus.

Artimą teisingumo ir teisėtumo principų ryšį išreiškia ir tai, kad abu šie principai laikomi teisinės valstybės principo elementais. Atitinkamai, Konstitucinis Teismas,

aiškindamas teisinės valstybės principo sampratą, yra nurodęs, kad teisinės valstybės principas yra itin talpus konstitucinis principas, apimantis daug įvairių tarpusavyje susijusių imperatyvų, ir kad „konstitucinio teisinės valstybės principo turinys yra atskleidinamas atsižvelgiant į įvairias Konstitucijos nuostatas, įvertinant visas Konstitucijoje įtvirtintas, jos ginamas ir saugomas vertybes ir atsižvelgiant į įvairių kitų konstitucinių principų – kaip antai: Konstitucijos viršenybės, vientisumo ir tiesioginio taikymo, Tautos suvereniteto, demokratijos, atsakingo valdymo, valdžios galių ribojimo ir valdžios įstaigų tarnavimo žmonėms, teisės viešumo, teisingumo (apimančio *inter alia* prigimtinių teisingumą), valdžių padalijimo, pilietiškumo, asmenų lygybės įstatymui, teismui, valstybės įstaigoms ir pareigūnams, žmogaus teisių ir laisvių gerbimo ir apsaugos (apimančio *inter alia* žmogaus teisių ir laisvių prigimtinių pobūdžio pripažinimą), asmens ir visuomenės interesų derinimo, <...> ir kitų, ne mažiau reikšmingų konstitucinių principų – turinį. Konstitucinį teisinės valstybės principą įtvirtina ne tik Konstitucijos preambulėje skelbiamas atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekis, bet ir įvairiais aspektais – visos kitos Konstitucijos nuostatos“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas). Toks teisinės valstybės principo aiškinimas akivaizdžiai apima tiek teisingumo, tiek teisėtumo principo turiniui priskiriamus elementus. Tai reiškia, kad teisingumas ir teisėtumas yra susiję ne tik kaip savarankiški konstituciniai principai, bet ir kaip esminės reikšmės konstitucinio teisinės valstybės principo sudėtiniai elementai.

Teisingumas ir teisėtumas kartu veikia ir kaip svarbi žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantija. Atitinkamai, Konstitucinio Teismo nutarimuose, kuriuose teismas pasisako dėl žmogaus teisių ir laisvių prigimtinių pobūdžio ar dėl asmenų lygiateisiškumo, dažnai akcentuojami teisingumo ir teisėtumo principus išreiškiantys teiginiai ir nuostatos. Pavyzdžiui, viename nutarime Konstitucinis Teismas pažymėjo, jog „Konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja įvairius reikalavimus įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams, būtent tai, kad teisėkūros subjektai teisės aktus gali leisti tik neviršydami savo įgaliojimų“ ir kad „teisiškai reguliuojant visuomeninius santykius privalu paisyti prigimtinių teisingumo reikalavimų, apimančių *inter alia* būtinumą užtikrinti asmenų lygybę įstatymui, teismui ir valstybės institucijoms ar pareigūnams ir kt.“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas). Tokiu aiškinimu teisingumo ir teisėtumo principų elementai veikia vieningai, jie lyg sujungiami į vieną principą. Reikalavimas teisėkūros subjektams teisės aktus leisti neviršijant savo įgaliojimų yra aiškus teisėtumo principo išraiškos elementas, o reikalavimas leidžiant teisės aktus paisyti prigimtinių teisingumo reikalavimų išreiškia teisingumo principo reikalavimus. Be šio, konstitucinėje jurisprudencijoje pažymima, kad asmens teisių ir laisvių teismo

gynimo garantija yra procesinio pobūdžio garantija, esminis asmens teisių ir laisvių konstitucinio instituto elementas, būtina teisingumo įgyvendinimo sąlyga, neatskiriamas konstitucinio teisinės valstybės principo turinio elementas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d., 2004 m. rugpjūčio 17 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai). Atsižvelgiant į išdėstytą, galima teigti, kad teisingumo ir teisėtumo principai veikia kartu siekiant apsaugoti konstitucines žmogaus teises ir laisves, asmenų lygiateisiškumą.

Kaip matyti iš konstitucinėje jurisprudencijoje pateikiamų aiškinimų, teisingumas ir teisėtumas šiais laikais gali būti laikomi neatsiejama, vieningai veikiančiais teisinės sistemos elementais. Teisingumas ir teisėtumas pripažįstami teisinės valstybės ir žmogaus teisių – pagrindinių šiuolaikinės Lietuvos valstybės siekių - pagrindu. Kaip pažymi A. Vaišvila, „teisingumas stabilizuoja teisėkūrą, nes draudžia priimti įstatymus, naudingus tik kuriai nors vienai socialinei grupei. Reikalaudamas vieno asmens naudą derinti su kito asmens nauda jis reikalauja kurti ne bet kokius įstatymus, o įkūnijančius socialinį kompromisą, teikti pirmumą ne įstatymo formai, o turiniui. Tai lemia ir įstatymų vykdymo kokybę: įstatymai, kurie neįtvirtina teisingumo, negali būti uoliai vykdomi. Įstatymų vykdymo krizė (teisinis nihilizmas) dažnai tėra tik teisingumo ignoravimo padarinys, nes teisėtumas kyla iš teisingumo, o ne atvirkščiai“ (Vaišvila, 2002, p. 198). Iš tiesų, vertinant konstitucinę jurisprudenciją, galima teigti, kad šiais laikais teisė yra orientuota į žmogų ir vertybių apsaugą, o ne į bet kokių valdžios tikslų įgyvendinimą; siekiama teisingumo, o ne pozityvistinio teisėtumo, kur teise pripažįstama bet kas, ką įstatymais sankcionuoja valdžia. Atitinkamai ir teisės doktrinoje pažymima, kad „teisė yra fundamentalesnė vertybė negu įstatymas ir ji ne visada sutampa su įstatymu“ (Vaišvila, 2006, p. 8). Taigi, teisėtumas reikalauja, kad valdžios įstaigos veiktų pagal įstatymus, nepažeistų kompetencijos, o teisingumas kreipia teisėkūros ir teisės taikymo tikslus vertybine linkme.

3.2. Teisingumo ir teisėtumo principų santykis teismui vykdam teisingumą: probleminiai aspektai

Konstitucijos 109 straipsnis tiesiogiai įtvirtinta, kad teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai. Teismai, vykdydami teisingumą, privalo būti nepriklausomi ir teisėjai, nagrinėdami bylas, privalo klausyti tik įstatymo. Anot V. Mikelėno, ilgą laiką buvo manoma, kad statutinėje (pozityviojoje) teisėje galima rasti atsakymą į kiekvieną klausimą, o pati statutinė teisė neturi spragų. Toks požiūris, anot autoriaus, lemia vadinamąjį mechanišką teisės taikymą, kai teisėjo funkcija apsiriboja tik konkrečios bylos faktams taikytinos teisės normos suradimu ar parinkimu ir tos normos pacitavimu (Mikelėnas, 2009,

p. 82). Jei teisėjo, sprendžiančio konkrečias bylas, vienintelė užduotis būtų rasti situaciją atitinkančią teisės normą ir ją mechaniškai pritaikyti šalių ginčui, tai galėtume teigti, kad taiklus įstatymų taikymas būtų tiesus kelias į teisingą teismo sprendimą. Pasak Konstitucinio Teismo aiškinimų, būtina sąlyga teisingai išspręsti bylą yra, visų pirma, tinkamas teismo procesas (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d., 2006 m. sausio 16 d., 2008 m. gegužės 28 d., 2009 m. birželio 8 d. nutarimai). Tad, jei laikomasi visų teisėtumo reikalavimų, teisėjui radus nagrinėjamai situacijai tinkančią teisės normą ir ją pritaikius, būtų galima teigti, kad teismas įvykdė teisingumą.

Visgi, rasti tinkamą teisės normą ir ją mechaniškai pritaikyti nagrinėjamai teisei situacijai nėra visa teisėjui tenkanti užduotis teismui vykdant teisingumą. Taip teigtina dėl įvairių priežasčių. Pirmiausia, įstatymų leidėjas kartais kuria tokias teisės normas, kuriose specialiai paliekama erdvės teisėjų interpretacijai: pavyzdžiui, kuomet įstatymo tekste vartojami tokie vertinamieji neapibrėžti teiginiai kaip „didelė žala“, „derama kontrolė“; kuomet teismas įpareigojamas nustatyti neturtinės žalos dydį, vertinti, ar paskirta bausmė nepažeidžia teisingumo principo, ir kiti atvejai. Šiais atvejais teisėjas turi aktyviai vertinti bylos aplinkybes ir pasyviai, mechaniškai taikyti įstatymo tiesiog neįmanoma. Antra, svarbu pažymėti, kad teisės sistema nėra tobula ir visais atvejais apimanti visas galimas gyvenimo situacijas. Net pats efektyviausias ir protingiausias įstatymų leidėjas nepajėgus numatyti ir tobulai reglamentuoti kiekvienos galimos teisinės situacijos, kiekvieną individualų teisinį ginčą ateityje galimai sudarysiančių aplinkybių. Teisėjas, sprenddamas ginčą, gali susidurti su situacija, kurios sprendimo „atsakymo“ įstatymai tiesiog nepateikia, pateikia iš dalies arba teisinį santykį reglamentuoja kelios tarpusavyje konkuruojančios normos (normų kolizija). Kaip teisėjui įvykdyti teisingumą, nesant konkretaus įstatymo, kurio reiktų *klausyti*? J. Gumbis pažymi, kad „vis dėlto teisė turi duoti atsakymą kiekvieną kartą, kai kyla teisinis ginčas, nes teisėjas negali atsisakyti spręsti ginčo remdamasis tuo, kad nėra ginčo santykį reglamentuojančios teisės normos“ (Gumbis, 2018, p. 131). Pažymėtina, jog kai kuriais atvejais įstatymai nurodo, ką teisėjas tokiais atvejais turėtų daryti. Pavyzdžiui, CPK 3 straipsnio 7 dalis numato, kad nesant įstatymo, reglamentuojančio civilinio ginčo materialinį arba procesinį santykį, teismas taiko įstatymą, reglamentuojantį panašius santykius (įstatymo analogija), o jeigu ir tokio įstatymo nėra, teismas vadovaujasi bendraisiais teisės principais (teisės analogija). Svarbu pažymėti, kad teisės analogijos taikymo galimybės nenumato baudžiamosios teisės nuostatos.

Būtent leidimas teisėjui nesant tinkamo santykių reglamentuojančio įstatymo ginčą spręsti vadovaujantis bendraisiais teisės principais (teisės analogija) yra problematiškas siekiant praktikoje suderinti teisėtumą ir teisingumą. Pavyzdžiui, profesorius V. Mikelėnas yra pažymėjęs, kad „daugelis principų yra „mistiniai“ dalykai, išreiškiantys daugiau siekiamybę, o ne realybę. Vadinasi, kai teisė aiškinama remiantis principais, neretai operuojama fikcijomis, kurios suteikia interpretatoriui praktiškai neribotas galimybes. Teisės principai neatsakingo interpretatoriaus rankose gali lemti nenuspėjamų rezultatų, kurių negalėjo prognozuoti joks protingas žmogus. Taigi teisės principai, jeigu jais bus operuojama neatsakingai, gali dar labiau padidinti teisės neaiškumą ir neapibrėžtumą“ (Mikelėnas, 2009, p. 86). Tai reiškia, kad teisėjui sprendžiant situacijas remiantis teisės principais, sudėtinga nuspėti, ar bus užtikrintas teisės aiškumas, apibrėžtumas, nuspėjamumas (teisėtumo principo elementai). Tuo tarpu G. Lastauskienė yra pažymėjusi, kad, teisės principai dėl jų aukšto abstrakcijos lygio yra aiškinami nevienareikšmiškai ir dažnai gali būti „pritempiami“ reikiamoms išvadoms padaryti (Lastauskienė, 2006, p. 67). Iš tiesų, suteikiant teisę teisėjui spręsti ginčą remiantis bendro pobūdžio, fundamentaliomis teisės esmę ir pagrindines vertybes išreiškiančomis idėjomis - teisės principais, reiškia pasitikėti teisėju kaip teisingumo vykdytoju. Iš kitos pusės, tai reiškia ir kylančią riziką, kad sprendamas ginčą pagal teisės principus, teisėjas gali teisinės retorikos priemonėmis išreikšti ne valstybės ir tautos valią, o savo subjektyvius įsitikinimus, požiūrį ir taip įvykdyti ne valstybės, o savo „teisingumą“. Pritartina V. Mikelėno pastebėjimui, kad „teisėjas nėra robotas, jis priima sprendimus realioje visuomenėje, o ne socialiniame vakuume. Todėl teisėją veikia visa jo aplinka“, atsižvelgiant į tai, autorius teigia, kad „teisės aiškinimo procese daug ką lemia subjektyvūs faktoriai – teisėjo asmeninė pozicija kaip bendrosios pasaulėjautos padarinys, interesai, jo išpažįstamos vertybės, erudicija, išsimokslinimas ir kt.“ (Mikelėnas, 2009, 87). Čia verta prisiminti antrojoje šio darbo dalyje minėtą teisingumo jausmą ir etinį teisingumą. Teisėjas, būdamas žmogumi, taip pat turi individualų teisingumo jausmą, tačiau, sprendamas bylas, jis privalo būti nešališkas ir nepriklausomas (Konstitucijos 109 straipsnio 2 d.). Teisėjo nešališkumas yra laikomas svarbia tinkamos žmogaus teisių apsaugos, teisingumo principo garantija. Visgi, teisėjas, būdamas žmogumi, turi savitą teisingumo suvokimą. Svarbiausia, kad šis individualus teisingumo jausmas nepažeistų teisėtumo ir teisingumo principų, o teismo sprendimai atitiktų ne teisėjo kaip individualios asmenybės, bet visuomenės teisingumo įgyvendinimą.

V. Mikelėno teigimu, „visada svarbu nepamiršti, kad teismai vykdo teisingumą, o teisingumo jausmas yra būdingas daugumai žmonių, todėl teisėjai privalo atsižvelgti į visuomenėje vyraujančius teisingumo sampratos kriterijus ir standartus“ (Mikelėnas, 2009,

p. 87). Atitinkamai, visuomenėje vyraujantys, visuotinai pripažįstami teisingumo sampratos kriterijai ir standartai yra įtvirtinti aukščiausiam tautos valios išraiškos akte – Konstitucijoje. Remiantis teisės principų sampratos analize, galima teigti, kad tiek Lietuvos teisės doktrinoje, tiek konstitucinėje jurisprudencijoje nuosekliai pripažįstama, jog bendrieji konstituciniai teisės principai išreiškia Lietuvos teisės esmę, atspindi svarbiausias visuomenines vertybes, veikdami kartu sudaro taip vadinamą „Konstitucijos dvasią“. Minėta, kad teisingumo vykdymas nereiškia tik teisėjo pareigos atrasti ir mechaniskai pritaikyti konkrečiam sprendžiamam ginčui tinkamą teisės taisyklę, kadangi gali būti atvejų, kuomet tokios tinkamos teisės taisyklės tiesiog nėra. Tačiau visada yra Konstitucija, kuri yra tiesiogiai taikomas aktas. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad teisėjo užduotis vykdant teisingumą, be procesinio pobūdžio teisėtumo reikalavimų, yra visais atvejais rasti tautos vertybių požiūriu (įtvirtintu Konstitucijoje ir atskleidžiamu konstitucinėje jurisprudencijoje) teisingą ir teisėtą sprendimą, ir tokiu būdu įvykdyti teisingumą. Šiuo požiūriu, pareiga „klausyti įstatymo“ gali būti suvokiama kaip teisėjo pareiga klausyti teisės. Vertinant tai, kad Konstitucijos nuostatos yra tarpusavyje susijusios ir sudaro vieningą, darnią sistemą, kad tarp Konstitucijoje įtvirtintų vertybių yra pusiausvyra, ir nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti taip, kad būtų iškreiptas arba paneigtas kurios nors kitos Konstitucijos nuostatos turinys, teisėjas kiekvienu atveju sprendamas sudėtingą ginčą turi orientyrus, kurie grindžiami ne subjektyviu teisingumo jausmu, o kolektyviniu tautos teisingumo jausmu.

Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs, jog „Konstitucijoje įtvirtintas teisingumo principas, taip pat nuostata, kad teisingumą vykdo teismai, reiškia, jog konstitucinė vertybė yra ne pats sprendimo priėmimas teisme, bet būtent teismo teisingo sprendimo priėmimas; konstitucinė teisingumo samprata suponuoja ne tik formalų, nominalų teismo vykdomą teisingumą, ne tik išorinę teismo vykdomo teisingumo regimybę, bet ir – svarbiausia – tokius teismo sprendimus (kitus baigiamuosius teismo aktus), kurie savo turiniu nėra neteisingi; vien formaliai teismo vykdomas teisingumas nėra tas teisingumas, kurį įtvirtina ir saugo Konstitucija“ (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. balandžio 10 d. nutarimas). Taigi, nors Konstitucijoje įtvirtinta, kad teismas, vykdydamas teisingumą, privalo „klausyti tik įstatymo“, tai nereiškia, kad formalus, mechaniskas tinkamos teisės normos identifikavimas ir pritaikymas konkrečiai situacijai reiškia teisingumo įvykdymą, kurio reikalavimas teismui kyla iš Konstitucijos. Lietuvos teisės literatūroje randame nuomonių, kad siekiant įvykdyti teisingumą, „kartais reikia daryti taisyklės išimtį, tai reiškia – elgtis priešingai teisėtumo principui. Paradoksalu, tačiau tai yra daroma tam, kad tas pats įstatymas, kuris yra pažeidžiamas, pasiektų savo tikslą. Tai rodo, kad teisingumas

yra platesnio turinio kategorija, apimanti ir papildanti teisėtumo principą“ (Baublys, 2005, p. 48).

Atsižvelgiant į išdėstytą, galima teigti, kad teisingumas ir teisėtumas – tai savarankiški, skirtingo turinio konstituciniai bendrieji teisės principai. Teisingumo principo turinys labiau siejamas su moralinio, etinio pobūdžio kategorijomis ir vertinimo kriterijais, reikalavimu nenukrypti nuo visuotinai pripažintų vertybinių nuostatų. Tuo tarpu, teisėtumo principas yra siejamas su formalaus, procesinio pobūdžio teisiniais reikalavimais, tinkamu teisės reikalavimų įgyvendinimu. Nepaisant skirtingo šių principų turinio, teisingumo ir teisėtumo principai, kaip bendrieji konstituciniai teisės principai, Lietuvos teisės sistemoje veikia kartu ir lemia teisinio reguliavimo ir teismų sprendimų turinį, jie turi būti derinami siekiant užtikrinti teisinės valstybės principo įgyvendinimą, žmogaus teisių ir laisvių apsaugos garantijas, visos teisės sistemos tikslus ir efektyvų jos funkcionavimą. Be to, abu principai yra esminės svarbos teismui pagal Konstitucijos 109 straipsnį vykdant teisingumą. Visgi, būtent teismams vykdant teisingumą pasireiškia tam tikros teisingumo ir teisėtumo principų suderinimo problemos.

IŠVADOS

1. Teisingumo principo samprata yra sudėtinga, tiek teisės doktrinoje, tiek konstitucinėje jurisprudencijoje siejama su filosofinio, moralinio pobūdžio vertinamaisiais kriterijais. Nepaisant teisingumo sampratos sudėtingumo, šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje teisingumo principas turi stiprų įstatyminių pagrindą, jis įtvirtintas Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose, yra laikomas vienu svarbiausių konstitucinių principų ir valstybės tikslų, veikia visose teisės reguliavimo srityse, siekia užtikrinti, kad pozityvioji teisė išreikštų ir apsaugotų svarbiausias visuomenines moralines vertybes. Siekiant sampratos aiškumo, teisingumas gali būti skiriamas į tam tikras rūšis, priklausomai nuo to, kaip teisingumo principas pasireiškia konkrečiuose teisiniuose santykiuose. Atitinkamai, konstitucinėje jurisprudencijoje galima išskirti tiesioginio, atlyginamojo, pataisomojo, mainų, teisėtumo (įstatyminio) teisingumo formas.
2. Teisėtumo principas teisės doktrinoje ir konstitucinėje jurisprudencijoje dažniausiai aiškinamas kaip reikalavimas, kad visi teisės subjektai (įskaitant valdžios institucijas ir pareigūnus) savo veikloje griežtai laikytųsi įstatymų reikalavimų, nustatytų įgaliojimų, procedūrinių taisyklių ir tiksliai vykdytų teisės normų paliepimus. Atitinkamai, teisėtumo principas siekia užtikrinti efektyvų teisės sistemos veikimą, jos darnų ir nuoseklų pobūdį. Visgi, platesnė šio principo sampratos analizė leidžia teigti, kad šiuolaikinėje Lietuvos teisės sistemoje teisėtumo principo samprata apima ir turininguosius, vertybinius teisėtumo principo požymius. Taigi, Lietuvos teisės sistemoje teisėtumo principas aiškinamas ne tik kaip formalus reikalavimas visiems teisės subjektams tinkamai laikytis teisės normų, bet ir yra siejamas su pagrindinių visuomenės vertybių ir žmogaus teisių bei laisvių užtikrinimu.
3. Teisingumas ir teisėtumas yra konstituciniai teisės principai, o tai reiškia, kad jie abu yra esminiai šiuolaikinės Lietuvos teisės sistemos elementai, kurių veikimas pasireiškia per teisės principų atliekamas funkcijas (reglamentavimo, interpretavimo, teisės spragų ir teisės kolizijų šalinimo). Be to, teisingumas ir teisėtumas yra teisinės valstybės principo turinį sudarantys elementai. Šie principai, veikdami kartu su visais kitais konstituciniais teisės principais, formuoja visą Lietuvos teisės sistemą, teisinį reguliavimą ir teisės taikymą. Pažymėtina, kad konstitucinėje jurisprudencijoje abu principai akcentuojami kaip esminės svarbos elementai siekiant užtikrinti žmogaus teisių ir laisvių apsaugą.

4. Nors teisingumo ir teisėtumo sampratos yra skirtingo turinio ir šie teisės principai išreiškia skirtingus reikalavimus, praktikoje, siekiant tinkamo teisės sistemos tikslų įgyvendinimo, efektyvios teisės sistemos ir teisingų teismų sprendimų užtikrinimo, šie teisės principai turi veikti kartu ir papildyti vienas kitą. Teisėtumas, akcentuojantis formalius teisės reikalavimus, padeda užtikrinti teisingumo principą išreiškiančias nuostatas, o teisingumas, akcentuojantis turininguosius, visuotinai priimtus moralinius standartus ir vertybes, veikia teisingumo turinį ir išraišką teisės sistemoje.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). Valstybės žinios, 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės įstatymas (1994). Valstybės žinios, 1994, Nr. 43-772.
3. Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymas (1994). Valstybės žinios, 1994, Nr. I-533.
4. Lietuvos Respublikos valstybės kontrolės įstatymas (1995). Valstybės žinios, 1995, Nr. I-907.
5. Lietuvos Respublikos karo policijos įstatymas (1998). Valstybės žinios, 1998, Nr. VIII-911.
6. Lietuvos Respublikos žvalgybos įstatymas (2000). Valstybės žinios, 2000, Nr. 64-1931.
7. Lietuvos Respublikos policijos įstatymas (2000). Valstybės žinios, 2000, Nr. VIII-2048.
8. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262.
9. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741.
10. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (2002). Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.
11. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (2002). Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341.
12. Lietuvos Respublikos korupcijos prevencijos įstatymas (2002). Valstybės žinios, 2002, Nr. IX-904.
13. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). Valstybės žinios, 2002, Nr. IX-994.
14. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas (2015). TAR, 2015 Nr. XII-1869.

Specialioji literatūra:

1. Baublys, L. (2005) „Antikinė Teisingumo samprata ir jos įtaka Vakarų teisės tradicijoje“. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
2. Baublys, L. (2006) Aristotelio teisingumo distinkcija šiuolaikiniame teisiniame diskurse“. Jurisprudencija, Nr. 86(8).
3. Baublys, L. et al. (2012) „Teisės teorijos įvadas“. Vilnius: Mes, 2012.

4. Baltrimas, J., Lankauskas M. (2014) „Argumentavimas remiantis teisės principais: atkuriamasis ir plėtojamas būdai“. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2014.
5. Bakševičienė, R., Beinoravičius, D. (2004) „Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas“. Teisė (51).
6. Dereškevičiūtė, M. (2013) „Procedūrinio teisingumo elementai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje“. Teisė (87).
7. Drakšas, R. (2016) „Teisingumo principas skiriant bausmę“. Teisės apžvalga, Nr. 2(14).
8. Gumbis, J. (2018) „Teisinis argumentavimas: realistinis požiūris“. Vilnius: Vilniaus universiteto teisės fakulteto viešosios teisės katedra.
9. Hume, D. (2007) „Traktatas apie žmogaus prigimtį“, iš anglų kalbos vertė Vanagienė, J. Vilnius: Charibdė.
10. Jarašiūnas, E. (2006) „Jurisprudencinė konstitucija“. Jurisprudencija, Nr. 12 (90).
11. Kanišauskas, S. (2009) „Moralės filosofijos pagrindai. Vadovėlis“ Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
12. Kūris, E. (2001) „Konstituciniai principai ir konstitucijos tekstas (1)“. Jurisprudencija, Nr. 23 (15).
13. Kūris, E. (2002) „Konstituciniai principai ir konstitucijos tekstas (2)“. Jurisprudencija, Nr. 24 (16).
14. Laužikas, E.; Mikelėnas, V.; Nekrošius, V. (2003) „Civilinio proceso teisė. I tomas“. Vilnius: Justitia.
15. Lastauskienė, G. (2006) „Turiningasis teksto aiškinimas – panacėja ar pavojus?“. Jurisprudencija, Nr. 86 (8).
16. Lastauskienė, G. (2012) „Korektiško teisės principų taikymo prielaidos“. Teisė (85).
17. Lastauskienė, G., Latvelė, R., Machovenko, J., Murauskas, D., Stonys, A., Valančienė, D. (2020) „Teisės teorija. Vadovėlis“. Vilniaus universiteto leidykla.
18. Mikelėnas, V., Vileita, A., Taminskas, A. (2001) „Lietuvos Respublikos civilinio kodekso komentaras. Pirmoji knyga. Bendrosios nuostatos“ Vilnius: Justitia.
19. Mikelėnas, V. (2009) „Interpretacinis žaismas, arba kaip kurti teisę be parlamento“. Jurisprudencija, Nr. 2(116).
20. Randakevičiūtė, J. (2016) „Moralės vaidmuo teisinėje sistemoje vakarų teisės tradicijos kontekste“, Teisė (101).
21. Vaičaitis, V. A. (2009), „Teisingumo samprata ir Lietuvos Respublikos Konstitucijos Teismas“. Konstitucinė jurisprudencija (1).

22. Vaišvila, A. (2002) „Teisingumas: jo formos ir socialinė reikšmė (metodologinis aspektas)“. *Jurisprudencija*, Nr. 24(16).
23. Vaišvila, A. (2004) „Teisės teorija: vadovėlis“. Antrasis, pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Justitia.
24. Vaišvila, A. (2006) „Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose“. *Jurisprudencija*, Nr. 8(86).
25. Vileita, A. *et al.* (2009) „Civilinė teisė. Bendroji dalis: vadovėlis“ Vilnius: Justitia.

Teismų praktika:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1995, 106-2381.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. vasario 5 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 15-402.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 54-1587.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 105-3318.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 14-445.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 57-2552.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. rugpjūčio 17 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 146-5311.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 181-6708.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 1-7.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugsėjo 20 d. nutarimas. *Valstybės žinios*.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 7-254.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas. *Valstybės žinios*.
13. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 90-3529.

14. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 62-2353.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. balandžio 10 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 42-1624.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 69-2798.
17. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. kovo 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 34-1620.
18. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. lapkričio 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 119-6005.
19. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2014 m. kovo 18 d. nutarimas. TAR, 5774.
20. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2016 m. spalio 5 d. nutarimas. TAR, 25142.
21. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 9 d. nutarimas. TAR, KT41-N4.

Kiti šaltiniai:

1. Tarptautinių žodžių žodynas (2003). Vilnius: Alma littera, 2003. Sudarytojai A. Bendorienė, V. Bogušienė, E. Dargytė *et al.*
2. Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <https://ekalba.lt/bendrines-lietuviu-kalbos-zodynas/> [žiūrėta 2025 m. kovo 27 d.].

SANTRAUKA

Teisingumas ir teisėtumas: atskyrimo ir taikymo kartu problematika

Viktorija Jauniūtė

Magistro darbe remiantis teisės doktrina, teisės norminiais aktais ir konstitucine jurisprudencija analizuojami savarankiški konstituciniai bendrieji teisės principai – teisingumas ir teisėtumas. Teisingumo principas analizuojamas atsižvelgiant į jo dvilypę sampratą, kuri apima filosofinę (moralinę) ir teisinę (materialaus pobūdžio) sampratas. Teisingumo principas Lietuvos teisės sistemoje yra pripažįstamas teisės tikslu, visuomenine vertybe, kuri persmelkia visa teisės sistemą ir teisinį reguliavimą. Teisėtumo principas suvokiamas atskleidžiant jo formaliuosius elementus, tokius kaip reikalavimą visiems teisės subjektams tinkamai laikytis įstatymų nustatytų reikalavimų, nepažeisti nustatytos kompetencijos ribų, užtikrinti tinkamą teisės sistemos hierarchiją. Apibrėžus teisingumo ir teisėtumo sampratas, lyginamas šių teisės principų santykis Lietuvos teisės sistemoje. Abu principai yra konstituciniai teisės principai, tai lemia, kad jie turi būti derinami kartu užtikrinant tinkamą konstitucinių teisės tikslų pasiekimą, žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, kreipia ir formuoja visa teisinį reguliavimą. Be to, teisingumas ir teisėtumas abu yra svarbūs teisinės valstybės principo elementai. Šių teisės principų santykio problematika atsiskleidžia per teismų vykdomo teisingumo problematiką, aiškinant Konstitucijos 109 straipsnio nuostatas. Mokslinėje literatūroje atkreipiamas dėmesys, kad teisės principai dėl savo neapibrėžtumo ir plataus pobūdžio gali kelti grėsmę teisės aiškumui ir nuspėjamumui. Atsižvelgiant į tai, kad konstituciniai principai veikia vieningoje sistemoje, turi vienas kitam neprieštarauti, būtina užtikrinti teisingumo ir teisėtumo balansą visoje teisės sistemoje - tiek teisinio reguliavimo, tiek teismų sprendimų priėmimo srityse.

SUMMARY

Justice and Legality: Problematics of Separation and Co-Application

Viktorija Jauniūtė

This master thesis provides analyses the individual constitutional general legal principles – justice and legality – based on legal doctrine, normative legal acts and constitutional jurisprudence. The principle of justice is analysed considering its dual nature, which includes a philosophical (moral) and a legal (material) conceptual meaning. The principle of justice is recognised in the Lithuanian legal system as a goal of law, a social value that permeates the entire legal system and legal regulation. The principle of legality most widely is understood in terms of its formal elements, such as the requirement for all legal subjects to properly comply with the requirements of the established law, not to violate the limits of their competence, and to ensure a proper hierarchy of the legal system. Having defined the concepts of justice and legality, the relationship between these legal principles in the Lithuanian legal system is compared. Both principles are constitutional principles of law, which means that they must be combined to ensure a proper achievement of the constitutional objectives of law, the protection of human rights and freedoms, and they both guide and shape the entire legal system. Moreover, justice and legality are both important elements of the rule of law. The problematic nature of the relationship between these legal principles is revealed through the issue of the administration of justice by the courts in interpreting the provisions of Article 109 of the Constitution of the Lithuanian Republic. The academic literature points out that the vagueness and broad nature of legal principles can threaten the clarity and predictability of law. Given that constitutional principles operate within a unified framework and must not contradict each other, it is necessary to ensure a balance between justice and legality throughout the entire legal system, both in the spheres of legal regulation and judicial decision-making.